

Değişim ve Süreklilik Açısından Tanzimat'tan 2. Meşrutiyet'e Dilde Reform Arayışları: Osmanlıca mı, Türkçe mi?

*Seeking Reform in Language from the Tanzimat to the Second Constitutional
Monarchy in Terms of Change and Continuity: Ottoman Language or Turkish?*

Tuğrul BAKIR*

Öz

Dil politikalarının uygulayıcısı ve muhatabı genellikle hükümetler ve bu hükümetlerin politikaları ile ilişkilidir. Modernleşme sürecine giren ülkelerde hükümetler ya da gücü elinde bulunduran karar alıcılar yalnızca dış ve iç politika üretmez aynı zamanda toplumun hayatını etkileyecek kültürel politikalar da üretirler. Bu politikalar kılık kıyafetten, yaşam biçimine, evlilik akdinin uygulanış yöntemlerinden, soyadı kullanımına kadar çeşitli alanlarda olduğu gibi devletin topluma müdahale etmesi, halkı yönlendirerek bir program çizmesi beklenir. Dil ve belirli bir topluluğun yazdığı dilin nasıl olması gerektiği soruları her ulusal inşa sürecine giren toplum tarafından sorulan ve cevabı aranan bir olgudur. Türk milleti de Osmanlı'dan Cumhuriyet'e modernleşme sürecinin başından itibaren dilin tanzim edilmesi, en uygun alfabe, ölçünlü dil ve dilin standardizasyonu ile ilgili reform hareketlerine girişmiştir. Bu çabalar kimi zaman bireysel ve belirli bir edebi topluluğun çabaları ile devam etmiş, bazı durumlarda ise Türk modernleşmesinin yukarıdan indirgemeci olan doğası gereği bizzat devlet eliyle dile müdahaleler yapıldığı görülmektedir. Bu müdahaleler yalnızca yeni kurulan Cumhuriyet Döneminde yapılmamış, süreç bir süreklilik arz etmiş ve Osmanlı'dan başlayarak Cumhuriyet döneminin kültürel reformlarının en önemlilerinden biri olarak "Türk Dil Devrimi" ve "Harf İnkılabına" doğru evrilmiştir. Tanzimat döneminin Türk modernleşmesinin henüz topyekün kurumsal bir modernleşmeye dönüşmemesinin de etkisiyle mevcut

---

* Yüksel Lisans Öğrencisi; Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, tugrul_4345@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-0519-679X.

politik ortamı her konu hakkında tartışabilme ve farklı görüşleri öne sürme olanağı vermiştir. Bu görece özgürlük ortamı entelektüellere dil açısından tartışmalı konulardan sayılabilecek konuşulan ve yazılan dilin ne olduğu hakkında çeşitli görüşlerin ve yönelimlerin ortaya konulmasını sağlamıştır. Yaşanan tartışmalar 1. Meşrutiyet'in ilanı ile kademeli olarak kurumsallaşan dil politikasının Milli Edebiyat ile birlikte yazılan dilin adının Türkçe olduğu üzerinde anlaşma sağlanması ile sona ermiştir. Bu noktada Tanzimat döneminde politik tercihlerin ve yönelimlerin Osmanlı entelektüelleri arasında konuşulan ve yazılan dile bakış açısını da etkilediği görülmektedir. Bu makalede dilde reform arayışları ve dil politikalarının Osmanlı Döneminde Tanzimat'tan 2. Meşrutiyet'e geçirdiği değişim ve dönüşümlere odaklanılarak Osmanlı Devleti'nin son döneminde farklı yapıların ve aydınların dil politikalarına bakışları dilin adlandırılması üzerinden daha bütüncül bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Osmanlı Lisansı, Tanzimat, Standartlaşma, Sadeleşme.

Abstract:

Operator of the language policy and its responder generally is related to governments' policies. Within the countries which are entering into the modernization process, governments or policymakers not only just produce a policy about domestic and foreign policy but also produce cultural policies that will affect social life. These policies can be interested such as wearing habits, lifestyle, the procedure of marrying process, usage of the surname as well as the state can draw a program by intervening in the society and directing the public. Questions about language and how the language written by a particular community should be are a phenomenon that is asked and sought by the society that enters the process of national construction. The Turkish nation also has embarked on reform acts in the reformation of the language, finding optimal alphabet, standard language, and standardization of that language since from the beginning of the modernization process in Ottoman times to the Republic era. These efforts time to time are continued with the working of the individual scholar or particular literary community but under some circumstances can be seen intervention to language favorably reductionist structure of Turkish modernization. These interventions were not only happened in new founded Republic term, but the process had also been continuous with starting Ottoman era and evolved into one of the important reform of the cultural reform's new-founded Republic which is called "Turkish Language

Revolution” and “Alphabet Reform”. In the early stages of Turkish modernization, the question of what is the name of the spoken and written language emerged as a question especially in the Tanzimat era when the Turkish modernization process has not yet transformed constitutional modernization and is debated by asserting different views. The language policy, which gradually became institutionalized with the declaration of the 1st Constitutional Monarchy, ended with the agreement that the name of the spoken and written language was Turkish with the Milli Edebiyat. At this point, it is seen that political preferences and orientations also affect the perspective of Ottoman intellectuals on the spoken and written language. In this article, it has been tried to explain the change and transformation in terms of reform seekings about the language from Tanzimat to 2st Constitutional Monarchy and perspective of intellectual or different structures on this language policy.

Key Words: Turkish, Ottoman Language, Tanzimat, Standardization, Language simplification.

Giriş

Dile müdahale ve belirli bir şekle sokma isteği ilk defa Batı'da ortaya çıkmış ve Batılılaşma/modernleşme programını başlatan her ülkeyi az ya da çok etkilemiştir. Bu değişimin ilk belirtileri Batı'da geleneksel toplumdan modern topluma geçişte görülmektedir. Modernite kavramı Batı'da 14. ve 15. yüzyıldan itibaren başlangıçta ne bir hareketi ne de bir akımı işaret etmiş, daha çok, sekülerleşme, rasyonel bilgi, yeni teknik ve üretim yöntemlerini tanımlamak için kullanılmıştır. Bu yeni dönem sanayileşme, iktisadi refahın yükselmesi, halkın çeşitli iş kollarında istihdam edilmesinin artması, iş bölümünün ortaya çıkması, sosyal sınıfların yeniden düzenlenmesi, şehirleşme ve demografik artış, tüketim alışkanlıklarının değişmesi ve boş vakit gibi yeni kavramların ortaya çıkışı, modern ideolojiler, kamusal alanın belirlenmesi, artan bireycilik ve özgürlük düşüncesinin yaygınlaşması olarak sıralanabilecek topyekûn bir değişim dönemini olgusal olarak kapsar. Ortaya çıkan yeni burjuva sınıfının ihtiyaçları neticesinde dilin kullanım alanlarının artması beraberinde toplumsal yapıları değiştirirken diller de bu değişimden etkilenmiştir. Dilin yalnızca belirli bir zümrenin tahakkümü altında bu

zümrelerin arasında anlaştığı elitist (seçkin) bir olgu olduğu görüşü giderek dilin iletişim aracı olma özelliğinin öne çıkarılması olarak değişmiştir. Bu değişimlerin itici faktörlerini matbaanın icadı ile İncil'in millî dillere çevrilerek yaygınlaşması, ruhban sınıfının tekelinin kırılması neticesinde dil üzerindeki kontrolün kiliseden çıkması ve milli dillerin güçlenerek, bilim dili Latincenin yerini alması olarak sıralayabiliriz.¹

Eğitimin ve bilginin geniş kitlelere yayılması yeni düşüncelerin Hristiyanlıkta ve Batı toplumlarında yer etmesine ve sonunda da Reform hareketlerine yol açarak kilisenin güç tekelini kırmıştır. Kitapların basım ücretinin düşmesi orta-alt sınıfların bilgiye erişimini kolaylaştırarak sıradan halkı okur-yazar olmaya yöneltmiştir. Matbaa ayrıca aydın ve elit kesimlerde felsefi ve bilimsel kitapların okunmasını kolaylaştırdığı için resmi düşünceden farklı alternatif mecraların oluşmasına olanak sağlayarak Fransız Devrimi'ne yol açacak olan bir Aydınlanma ve rasyonalistleşme (akılcılık) sürecinin elitler arasında hızlanmasını katkı sağlamıştır. Kamusal alanın Avrupa'da oluşmaya başlaması da aynı süreçte denk gelmektedir. Sıradan halk ise Voltaire ve Rousse gibi daha elit ve yüksek eserler okumak yerine genellikle kilise ve krallarla dalga geçen ucuz romanlara (pulpfiction) yönelmiştir. Bu romanlarda karikatürleştirilen kral ve kilise kutsanmış bir yapı yerine sıradan ve aşağılık gibi görünmeye başlanmıştır.² Burjuvaların aristokraziye olan karşıtlıkları

¹ Değişim sürecinin sonunda ortaya çıkan modernleşmenin Habermas'ın tanımıyla geleneksel ya da ilkel topluluk yapısından modern toplum yapısına geçişe işaret ederken, modernitenin ise bu sürecin toplum, kurumlar ve birey üzerinde bıraktığı etkiyi ve dönüşümü karşıladığını söylemeliyim. Dolayısıyla modernite sosyoloji terimi olarak gelenekselin modern olandan tamamen ayrılmaya başladığı Fransız Devrimi (demokratik hareketler) ve Sanayi İnkılabı üzerinden geleneksel toplumu ve yapıyı kökünden değiştirmesi nedeniyle 14. ve 15. yüzyılda başlayan 18. yüzyılın sonundan itibaren halkta etkileri tamamen görülen, devam eden ve bugün dahi içinde bulunduğumuz süreci belirtmek için kullanılır. Bu süreçte Orta Çağ'ın skolastik anlayışından arınarak, o anlayışı reddedip yıkarak Rönesans ve Aydınlanma ile aklın ürünü olan rasyonel bilim anlayışı ve yönteminin her alana uygulanmasını; tanrı yerine insanı merkeze alan felsefi anlayış takip etmişti. İşte insanı merkeze alan hümanizm adı verilen düşünce biçimi daha sonra Avrupa'da dilde değişim, sadeleşme ve millileşme yönelimini başlatmıştır. Jurgen, Habermas, *The Philosophical Discourse of Modernity: Twelve Lectures (Studies in Contemporary German Social Thought)*, (Cambridge: MIT Press, 1990), Cambridge, 8.

² Elizabeth döneminde kral ve kiliseye yönelik eleştirilerin yer aldığı halk romanlarına örnek olarak Richard Johnson'un eserleri gösterilebilir. Naomi C. Liebler, "Elizabethan Pulp Fiction: The Example of Richard Johnson" *Critical Survey*, 12/2 (2000): 72-74.

aristokratların hizmetinde bir yüksek zümre edebiyatı dilinin de reddedilmesine böylece halkın dilinin daha ön plana çıkarak aristokratlar ve din adamları gibi belirli, seçkin toplulukların bilgiye erişimini kolaylaştıran ve halkın erişimini zorlaştıran yapının yıkılmasına olanak sağlamıştır.

Protestanlığın yükselmesi hem ulusal kiliselerin kurulmasına hem de eğitimin 15. yüzyıldan itibaren Katolik kilisesinden alınarak laik bir yapıya kavuşmasına olanak sağlamıştır. Burada İncil'in çevrileri üzerinden Hıristiyan inancında "tek kitap" (Sola Scriptura) ilkesi ağırlık kazandı.³ Sıradan halkın dini bilgileri İncil'den almasına ve kilisenin yozlaşmış yapısından kaynaklanan bıkkınlık dini otoritenin zayıflayarak güven kaybetmesine neden olmuştur.

Bu noktada dile müdahale ederek ve yapısını değiştirerek araçsallaştırılmasının bir diğer dönüm noktası Fransız Devrimi'dir. Fransız Devrimi'nin laik ve elitizm karşıtı yapısı devrimi yönlendirenlerin yaratmaya çalıştığı eşit insan tipi beraberinde kültürel konularda da yenilikler yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Hobbes'in devletin yapısının kudretin tek elde toplandığı mutlakiyetçi (absolutist) olması gerekliliği düşüncesinden hareketle kimi düşünürlerin eserlerinde devletin kültürel konularda da değişim amaçlayacağını ve tıpkı insanın eşitliği gibi dilin de herkes için eşit olması gerekliliğine vurgular ortaya çıkar.⁴ Böylece Fransız Materyalistler ve Alman idealizminin kökenini oluşturan filozoflar ulusal devletin inşa sürecinde dilin standartlaşmasının gerekliliğine inanmış ve dil politikalarında daha milliyetçi davranmışlardır. Örneğin Almancanın standardizasyon sürecinde sözcük varlığında elemeler yapılarak yeni kelimeler Almancadan türetilmiştir. Yine destan ve halk öykücülüğü çalışmaları da "milli inşa" sürecinde olan

---

³ Hans J. Hillerbrand, "Lutheranism". Encyclopedia Britannica, Erişim 2 Nisan, 2020, <https://www.britannica.com/topic/Lutheranism>. Scriptura ya da Latince "Scripture alone", Hıristiyanlığın gerçek inancı ve ibadedinin geleneklerin eklenmeden yalnızca metne bağlı olarak kurulmasını savunan ve Roman Katolisizmine karşı çıkan Luthercilikte İncil'i papalığın önüne koyan dini akımdır. Kutsal kitabın gelenek ve ritüelin önüne geçmesi ve halkın anlayabilmesi düşüncesi milli dillere çevirilerin yapılması ve bu dillerin güçlenerek standartlaşmasında önemli rol oynamışlardır.

⁴ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005), 336.

Almanlarda 18. ve 19. yüzyılda popülerleştiği görülmektedir.⁵ Türk modernleşmesinin başından itibaren örnek aldığı ülke Fransa'dır. Bu yüzden Anglosakson liberalizmi gibi “özgürlüğü” ve farklı düşünmenin zenginlik olduğunu öne çıkaran modernleşme yaklaşımı yerine Fransızların eşitliğin katı kurallar ve standartlar ile kişi ve kurumlara zorla kabul ettirilmesini amaçlayan modernleşme yaklaşımının etkisiyle Türk modernleşmesinde dilin dönüşümü tıpkı Fransızların devlet eliyle yaptığı standartlaşma ve dilin yabancı dillerin etkilerinden arındırılması üzerinden devam etmiştir.⁶ Ancak devletin bu noktaya ulaşmadan önce Tanzimat Dönemini içeren süre boyunca dilde reform tartışmaları devlet otoritesinden bağımsız olarak farklı aydınlar tarafından tartışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde dilde reform yapılabilmesi için gerekli merkezi devlet yapısı 19. yüzyılın başlarına kadar kurulamamıştır. Osmanlı Türkçesi'ni ele aldığımızda kullanılan kelimelerin ve terimlerin önemli bir kısmının Farsça ve Arapçadan alındığını hatta yeni imgeleleri ve olguları karşılamak için kelime türetmek gerektiğinde bunların Türkçeden karşılanmayıp, Arapça ve Farsça kelimelerden yeni kelime türetmek yoluyla yapıldığı yorumu çıkarılabilir. Bu durum aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin yönünün Doğu olmasının bir sonucudur.⁷ Milliyetçiliğin henüz yaygın olarak kabul görmemesi, Osmanlı Devleti'nin belki de üçüncü ve son Roma İmparatorluğu olarak farklı etnik

⁵ Almancanın arınma ve sadeleşme süreci üzerine en önemli isim Leibniz'dir. Leibniz'in arı Almanca üzerine düşünceleri için Macit Gökberk'in *Dile Gelen Felsefe* adlı yapıtında “Leibniz”in Alman Dili Üzerine Düşünleri” adlı bölümüne bakılabilir.

⁶ Bu noktada Fransızların modern devlet ve toplum anlayışının daha egaliter (eşitlikçi), merkezîyetçi ve tek-tipçi yapısının Osmanlı modernleşmesinin de örnek aldığı bir modernleşme yolu olduğunu söylemek gerekir. Tanzimat döneminde dilde reform tartışmalarının içinde yer alan bürokrat, aydın ve edebi kişiliklerin çoğunun okumak için Fransa'ya gönderilmesi sonucu daha sonra yazdıkları eserlerde ve yazılarda Fransız modernleşmesini örnek aldıklarını söylemek gerekir. Fransızcanın özellikle 19. yüzyılın tamamında dönemin *lingua francası* ve kültürel yaygın dil olmasından hareketle Osmanlı Devleti'nde reform yanlılarının dilde yenileşme düşüncelerinin Fransızlardan ilham alınmasının doğal olduğunu söyleyebiliriz.

⁷ Ömer Seyfettin bu durumu yazdığı Yeni Lisan makalesinde eski lisanın (yazı dili Osmanlıca) asla konuşulmayan İbranice ve Latince gibi bir dil olduğunu ve Arapça-Farsça kelime fazlalığının bu iki medeniyetten etkilenmeden ileri geldiğini belirtir. “Doğu'ya doğru” olarak nitelediği bu devir tıpkı Tanzimat'ın Batı'ya yönelmesi gibi taklit devridir. Ömer Seyfettin, *Bütün Nesirleri*, haz. Nazım Hikmet Polat (Ankara: T.D.K Yayınları, 2016), 36.

unsurları yarattığı “Pax Ottomana” (Osmanlı Barışı) altında yaşatmayı seçmesi ile Türk milletinin Anadolu, Trakya ve Musul, Kerkük, Halep, Batum gibi şehirler dışında çoğunluğu elinde bulundurmaması imparatorlukta yaşayan diğer etnik unsurların Fransız Devrimi ve getirdiği yeni düşüncelere göre hareket etseler de Türk aydınları ve bürokratlarının Türkçe'nin güçlendirilmesi ve yabancı dillerin etkisinden arındırılması girişimlerini geciktirmiştir. Bilinçli bir tercih olan bu duruş Tanzimat Dönemi'ne kadar devam etmiştir.⁸

Devletlerin güçlenip daha merkezîyetçi olması, yüzyıllar boyunca birikmiş ve kuşaktan kuşağa geçmiş olan dil haznesini değiştirmeye yeterli olmamıştır.⁹ Bu yüzden 18. yüzyıldan itibaren devletlerin programları resmi ya da yapay dili mümkün olduğu kadar kullanılan doğal halk diline yaklaştırarak yapaylığı ve anlaşılmazlığı gidermek üzerinedir. Rönesans'a kadar bilginin korunması ve geniş kitlelerden saklanması gerektiği anlayışının terkedilmesi ve sekülerleşmesine aracı olan da yine yeni kurulan merkezîyetçi ve daha otoriter devlet yapılarıdır. Merkezi devlet kendi hükmü altındaki en ücra köşelere kadar nüfuzunu yaymak istemiş, bunun aracı da halkın devlet yapısını anlayabileceği ortak dil birliğinin kurulması olmuştur.

Osmanlı'nın devlet yapısı klasik imparatorluk yapısından oluştuğu için 3. Selim dönemine kadar toplumun eğitilmesi ve aydınlatılması yenileşmenin ana hedefi değildir. Yenileşmenin toplum hayatını ve eğitimi etkilemesi ancak 3. Selim döneminin sonunda başlamıştır.¹⁰ Padişah açtığı okullarda Türkçe eğitiminin verilmesinin yanında Fransızca eğitim verilmesi ve askeri, teknik terimlerin Türkçeye geçirilerek Osmanlı Türkçesinin bilim dili olması yolunda ilk adımı atmıştır. Bu dilde ilk reform hareketi tamamen pragmatist ve dönemin ihtiyacına göre başlatılmıştır. Ancak dilde terim üretilmesi ve ödünçleme yoluyla yabancı dillerden “gerekli” kelimelerin alınma isteği devletin bilinçli bir

---

⁸ Osmanlı barışı (Pax Ottomana) terimi İlber Ortaylı'ya göre tarihteki Roma barışının (Pax Romana) son modelini, Osmanlı tarihçilerinin hassaten Batılı meslektaşlarına Osmanlı düzenine tâbi milletlerin bu idare altındaki uyumunu izah etmek için kullandıkları bir deyimdir. İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı* (İstanbul: Da Yayıncılık, 2003), 8-37.

⁹ Macit Gökberk, *Değişen Dünya Değişen Dil* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 72.

¹⁰ Ahmet Cihan, *Osmanlıda Eğitim*, (İstanbul: 3F Yayınevi, 2007), 43.

tercihi ve müdahalesidir. Bu yüzden Tanzimat dönemine kadar devletin dil politikası ve reformları eğitim dilinin ıslah edilmesi, daha kullanışlı hale getirilmesi dışında bir etkiye sahip değildir. Osmanlı modernleşmesinin ilk dönemlerinin eklektik ve hızlıca belirli alanlarda sonuç almayı öngören yüzeysel yapısı kültürel konularda reform başlatılmasının ertelenmesine yol açtığı söylenebilir. 2. Mahmud Mart 1827’de Tıp Okulu (Mekteb-i Tıbbiye) ve 1835’te Harbiye Mektebini açmıştır.¹¹ 1838’de Tıp okulu için yapılan yeni binanın açılışında öğrenciler için yaptığı konuşmada sultan, dil ile ilgili şu hususları belirtmiştir:

“Burada Fransızca olarak Fenni Tıbbı tahsil edeceksiniz... Sizlere Fransızca okutmaktan benim muradım Fransızca lisanı tahsil ettirmek değildir. Ancak Fenni Tıbbı öğretip yavaş yavaş kendi lisanımıza almaktır. Hocalarınızdan ilm-i tababeti tahsile çalışın ve tedricen Türkçeye alıp lisanımız üzere sayeyleyin.”¹²

Sultan Mahmud için Batı bilimlerini öğrenmek ve öğretmek, ders kitaplarını Türkçeye çevirmek için olduğu kadar Batı’dan getirilen birçok yeni konu ve kavramı dile getirmenin sağlanması, gerekli olan teknik ve bilimsel terimleri Türk dilinde oluşturmak ancak dil bilen Müslümanların yardımı ile başarılabilirdi.¹³ Devlet bu gibi elemanları hem bulmakta hem de yetiştirmekte oldukça sıkıntı yaşamaktaydı. Dışarıya öğrenci gönderilmesinin nedenlerinden biri de bu sıkıntıdır. 2. Mahmud’un devletin diline bakışı ise tıpkı Tanzimat reformları gibi pragmatisttir ve milliyetçi bir reformla dilin temelden değişmesi yerine zenginleştirilmesi, yeni kavramlar ve terimlerin Türkçe ’den üretilmesi yerine dışarıdan alınması yönündedir. Eski ve yeninin bir arada yaşadığı bir bilim dili oluşturma Tanzimat’ın yaşadığı ikiliğin dil politikalarına sızdığını gösterir.

Bu noktada dil planlama sürecinin politik yönünün belirlenmesi Türklerin millileşme sürecini daha iyi anlamak açısından önemlidir. Dil

¹¹ Erhan Afyoncu, Ahmet Önal ve Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2010), 486.

¹² Abdülkadir Özcan, “II. Mahmut ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler,” *Tarih İnceleme Dergisi*, 10/1 (1995): 15.

¹³ Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, (London: Oxford Press, 1968), 84-88.

planlanması incelemelerinde toplumsal ve geniş ölçekli (macroscopic) bir yaklaşım olan ve bu incelemede de yararlanılan toplum dilbilimi siyasa yaklaşımı, dil siyaseti ve planlamasına odaklanmaktadır. Siyaset bilimi, tarih ve sosyolinguistik gibi disiplinleri ilgilendiren bu süreç dil planlama modellerinde disiplinler arası yaklaşılabilmek olanağı sağlamaktadır.

Osmanlı toplumunda merkezi kimlik oluşum süreci Tanzimat döneminde milliyetçi bir çerçeve izlemese de Osmanlı aydınları ulusal kimliğin taşıyıcısı olarak dilin kendi başına bırakılmayacak kadar değerli olduğuna karar vererek dile eğilmek, ona yakından bakmak ve olgunlaştırmayı şiar edinmişlerdir.¹⁴ Dilin yaratıcı kişileri olarak adlandırılan bu kişiler anadilin yabancı diller gölgesindeki yapısını değiştirmek, anadili yeniden aramak üzerine ilk defa Tanzimat ile fikir ürettirler. Osmanlı Devleti'nin ilk linguistleri sayılabilecek bu kişiler dilin standartlaşmasına ve kodifikasyon sürecine sözlükler, edebi ve inceleme eserleri yoluyla doğrudan etki etmişlerdir. Günümüzde dil planlaması komisyonlar, akademisyenler ve Türk Dil Kurumu gibi kurumlar aracılığıyla yapılsa da Tanzimat sürecinde henüz kurumsallaşmasını tamamlayamayan devlet bu konuda adım atmamıştır.¹⁵ İlk olan bu hareketler bu nedenle büyük oranda başarısızlıklar ve yanılgılara yol açmış olsa da kurumsal yapının temelini atılması bu ilk Promothe'lerin sonraki kuşaklar için çığır açıcı olarak görülmesine yol açmıştır. Tanzimat Dönemi'nin fikir akımlarının serbestçe Osmanlı topraklarına girişine izin vermesi Osmanlı aydınlarının imparatorluğun gerilemesini önlemek için sürdürdükleri arayışların dil konusuna kadar gelmesine yol açmıştır. Henüz milli tarih, merkezi devlet ve standart bir dile sahip olmayan Osmanlı Devleti'nde fikir alanında 1. Meşrutiyet'e kadar çokseslilik ortaya çıkmıştır.

Tablo 1. Haugen'in Dil Planlama Modeli Aşamaları

Form

Fonksiyon

¹⁴ Macit Gökberk, *Değişen Dünya Değişen Dil*, 75.

¹⁵ Janet Holmes, *An Introduction to Sociolinguistics* (New York: Routledge, 2013), 137.

Toplumsal	Seçim (Selection)	Uygulama(Implementation)
Dilsel	Kodlama(Codification)	Genişletme(Elaboration)

Kaynak: Einar Haugen, “Dialect, language, nation,” *American Anthropologist*, c.68, s.6, (1966): 934.

Osmanlı Devleti’nde ilk dil planlama örnekleri 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde başlayarak Tanzimat Fermanı’nın ilanının ardından hızlanmıştır. Tanzimat’ın dil planlamasına bakıldığında dönemin dil bilimci Haugen’in bir tarafta toplumsal ve dilsel; diğer tarafta yapısal ve işlevsel olarak belirlenen dörtlü dil planlama modelinin toplumsal tarafına denk geldiği yorumu çıkarılabilir.¹⁶ Bu noktada Tanzimat aydınlarının büyük bir çoğunluğunun yalnızca sorun tespiti ve hedef tayini yaptıkları; eyleme geçme cesareti gösteremedikleri görülür. Düzenlemenin ikinci aşaması olan standardizasyon(seçim) Tanzimat’ın ardından 1880’lerde hayata geçmeye başlamış, eğitim ve öğretimde dil planlaması ile standardizasyonu devlet tarafından hayata geçirilmiştir. Osmanlı Devleti’nin aydınları arasında resmi dil ile ilgili yaşanan karmaşa 1. Meşrutiyet ile devlet nezdinde son bulmuştur. 23 Aralık 1876 tarihinde kabul edilen Kanun-i Esasî’nin 18. Maddesinde Türkçe’nin resmi dil olarak ilan edilmesi kararı şu şekilde belirtilmiştir;

“Hidemât-ı devlette istihdam olunmak için devletin lisân-ı resmîsi olan Türkçeyi bilmek şarttır.”¹⁷

Yine 68. maddede Türkçe bilmeyen mebusların dört sene sonra Meclis-i Mebusan’a mebus olamayacakları belirtilir. Bu madde ile yürütmenin üyeleri olacak azınlık mebuslarının Türkçe öğrenmesi zorunlu tutularak Türkçe’nin yaygın dil konumuna getirilmesi amaçlanmıştır.¹⁸

18. maddede belirtildiği üzere resmi dilin Osmanlı Lisanı değil Türkçe olarak adlandırılması ve devlette işe girebilmenin şartlarından birinin Türkçe

---

¹⁶ Einar Haugen “The Implementation of Corpus Planning: Theory and Practice Union”, *Progress in Language Planning: International Perspectives*, ed. Cobarrubias J. ve Fishman J.A, (Berlin: Mouton de Gruyter, 1983), 278.

¹⁷ Düstur, Birinci Tertip, Cilt 4, s.23.

¹⁸ Düstur, Birinci Tertip, Cilt 4, s.36.

bilmek olması konunun Türkçe kullanımı lehine sonuçlandığını göstermektedir. Ölçünlü dilin oluşturulabilmesi için önemli bir adım olan bu madde ile merkezileşmenin bir başka cephesi olarak Türkçe bilmek, Osmanlı'da devlet ile doğrudan ilişki içerisinde olmak isteyen herkes için zorunluluk haline gelmiştir.¹⁹ Ulusal aidiyetin sembolü haline gelen ölçünlü dil böylece Türk milletinin ortak değeri haline gelmiştir. Bu noktada Haugen'in dil standartlaşması modelinde seçme, kodifikasyon, uygulama ve genişletme olarak dört aşamaya ayırdığı dil planlanma aşamalarının sorunu ortaya koyma ve normları belirleme ile birlikte konuşulan diller arasından en güçlü olan Türkçenin seçilmesi ile ilk aşaması tamamlanmış, ikinci aşama olan ve gramer, alfabe, imla gibi farklı alanları ıslah etmeyi içeren kodifikasyon süreci başlamıştır.²⁰ Kodifikasyon süreci İstanbul ağzının standart Türkçe olarak seçilmesi ile sonlanacaktır. Bu süreç Tanzimat'ın bitişinden 2.Meşrutiyet'e kadar devamlılık arz eder.

Politik açıdan Türkçe bilme zorunluluğunun getirilmesi devlet memuriyetinde “tek dil-tek millet” düsturuna dayanan Fransız dil standartlaşmasına yaklaşıldığını gösterir. Tüm dil devrimlerinin ilk örneği olan Fransız modeli Türk dilinin standart formunun millileşme sürecinde eğitim yolu ile öğretilerek kabul ettirilmesi politikasının rol modeli olmuştur.²¹

Dolayısıyla dil planlanmasında Tanzimat aşaması gramer, sözcük, alfabe ve yazım kurallarında köklü değişikliklerin görülmediği yalnızca ıslah isteklerinin dile getirildiği dönemdir. 1. Meşrutiyet'in ilanının ardından Kanun-

---

¹⁹ Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye'de Ulusçuluk Ve Dil Politikaları* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), .97-99.

²⁰ Einar Haugen, “Dialect, language, nation,” *American Anthropologist*, c.68, s.6, (1966): 934.

²¹ Fransa'da standartlaşma düşünceleri 16. ve 17. yüzyılda başlamış olmasına rağmen Fransız Devrimi'ne kadar harekete geçilememiştir. Devrim taraftarlarına göre merkezi bir cumhuriyetin yaygın ve ortak bir dile ihtiyacı vardı. Hem başkent olması hem de çeşitli sınıfların konuştuğu dil olması Paris Fransızcasını diğer dialektlerin önüne geçirmiş, daha sonra standart dil olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Diğer yerel diller, dialektler ise feodalizmin temsilcisi olarak görülüp karşı devrim argümanı olduğu gerekçesiyle kullanımdan düşürülmüştür. Peter M. Hofstee, “The French Reaction: An ecological approach to language policy in metropolitan France”, (Yüksek Lisans Tezi, University of Leiden, 2017), 14.

1 Esâsi'nin yürürlükten kaldırılması ve 2. Abdülhamid yönetiminde sekteye uğrayan bu çabalar, 2. Meşrutiyet'in ilanını takip eden görece özgürlük döneminde Milli Edebiyat taraftarları tarafından devlet eli ile olmayan belirli bir topluluğun benimsediği bir hareket halini almıştır. Milli Edebiyat reformunun yönünü ortaya koyup icraata girişmiş, bu devamlılığın sonunda da Cumhuriyet'ten sonra radikal değişiklikler devlet tarafından yürürlüğe konularak süreç tamamlanmıştır.

Bu makalenin ortaya koymaya çalıştığı hipotez Osmanlıca ve Türkçe olarak iki dil var olduğu yönünde oluşan algının kökeni olan ve bugün halen kafa karışıklığına neden olan kavram kargaşasının Cumhuriyet döneminde başlayan dil devrimlerinin yarattığı bir ikilem olmadığı, Türk modernleşmesinin başlangıcında devletin Fransız Devrimi'nde görüldüğü gibi doğrudan müdahale ve yönlendirmede yetersiz kalmasının yarattığı bireysel eğilimlerin sonucu olduğudur. Sistemli devam etmeyen reformlardan biri olan dil reformu ve dilde standartlaşmanın gecikmesinin yarattığı sorunlar dil modernleşmesinin yapısal bir sorun olmaktan çıkıp politikleşmesine yol açmıştır. Makalede Tanzimat döneminde dilde reform tartışmalarında Osmanlı aydınlarının görüşleri ortaya konularak Meşrutiyet ve Milli Edebiyat döneminden önce kullanılan dilin isminin adlandırılması üzerinden dilde reform konusunun kökenleri irdelenecektir.

1. SADELEŞTİRME VE DİLDE REFORM

Tanzimat Dönemi'nde dilde halka yönelik çabası çatışan iki değişke olan üst dil Arapça ve Farsça ile halkın konuştuğu alt dil arasında bir çatışmanın başlamasının neticesidir.²² Tanzimat aydınlarının amacı çatışan iki değişkenin uzlaştırılarak bir noktaya çekilmesi ve toplum-yöneten arasında iletişim eksikliğinin giderilmesidir. Tıpkı Tanzimat modernleşmesinin İslam ve Batı uygarlığının belirli özelliklerinin alınarak seçmece bir sistem oluşturmasının

---

²² Soner Bosnalı, "Dil Planlaması Ve Standartlaşma Kapsamında Yeni Lisan Hareketine Toplumdilbilimsel Bir Yaklaşım" 100. Yılında Yeni Lisan Hareketi ve Milli Edebiyat Çalıştayı Bildirileri, ed. Hülya Argunşah, Oğuzhan Karaburgu, (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2014,) 32.

sembolü olan *Mecelle* gibi dilde sadeleşme de iki değişkenin kaynaştırılmasını hedeflemiştir.

Osmanlı'da ilk sadeleşme hareketleri 16. yüzyılda Türki-i Basit ya da mahallileşme olarak bilinen akımlardır. Ancak bu akımlar süreklilik arz edememiş devrin farklı nedenlerle sonuçlanması neticesinde eskiye dönerek Farsça ve Arapça kelimelerin yoğunlukta olduğu bir dil kullanımı tekrar ortaya çıkmıştır.²³ Bu akım ve akımdan bağımsız olarak 19. yüzyıla kadar çeşitli şair ve yazarların basit ve halk diline daha yakın Türkçe ile şiir ve eser yazdıkları görülse de bu durum bir eğilim haline gelmemiş ve devamlılık arz etmemiştir. Bunda kurumsal destek ve patronajın olmaması büyük bir etkidir. Osmanlı döneminde dil ve kültürel konularda bireysel birtakım çabalar görülse de bu düşüncelerin bir zümre veya topluluk tarafından savunulup taşındığı görülemez. Osmanlı şiiri incelendiğinde padişah ve resmi otoritenin dil ve şiir üzerinde anlaşılmayı-yaygınlaşmayı teşvik edici olmama durumunun etkisi net olarak görülür.²⁴ Halkın konuştuğu dile yakın eserler veren aşıklar ve halk

---

²³ Türki-i Basit hareketinin bir ekol oluşturduğu ve bilinçli bir hareket olduğu ile ilgili bugün literatürde tartışmalar bulunmaktadır. Hareketi ilk kez 1921'de yayınladığı "Millî edebiyatın ilk mübeşşirleri" makalesinde ele alan Fuat Köprülü'nün, yayınladığı şiirlerin seçmece olduğu, örneğin Edirneli Nazmî'nin ve Tatalı Mahremî'nin Farsça ve Arapça kelime-terkip ağırlıklı şiirlerini gözden kaçırmış ya da dikkate almadığı görülmektedir. Köprülü'ye göre, bu hareketin ilk temsilcileri Tatalı Mahremî ile Edirneli Nazmî olup 16. yüzyılda artan Arapça ve Farsça sözcük kullanımına tepki olarak aruz vezniyle ama sade Türkçeyle yazmışlardır. 1990'lardan sonra Türki-i Basit akımının mutlak doğruluğunun sınıdığı birçok makale ve eser vücuda getirilmiştir. Ağah Sırrı Levend, Hasibe Mazıoğlu, Faruk Kadri Timurtaş, Nihat Sami Banarlı, Ahmet Kabaklı, Mustafa Özkan, Ahmet Kırkkılıç gibi yerli araştırmacı ve yazarlar, yurtdışından yabancı araştırmacılar Köprülü'nün görüşlerini destekleseler de Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun başını çektiği bazı araştırmacılar ekol tabirinin abartı olduğunu savunur. Hatice Aynur, "Türki-i Basit Hareketini Yeniden Düşünmek", *Turkish Studies*, C.4 S.5, (2009): 37-45.

²⁴ Halil İnalçık'a göre Osmanlı saray kültürünün gelişmesi sonucunda ortaya çıkan yüksek zümre edebiyatı toplumdan farklı ve kopuk bir hal alarak Osmanlı yüksek edebiyatını oluşturmuştur. Bunda padişahların ihsan dağıtması ve kulun patronaj ihtiyacının etkili olduğu, bu sistemlerin hemen hemen her Doğulu toplumda tarihin belirli sürecinde ortaya çıktığı görülür. Halil İnalçık, *Şair ve Patron: Patrimonial Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme* (İstanbul: Doğu Batı Yayınları 2016), 17-33. 15. yüzyıldan itibaren her geçen yıl karmaşıklaşan dil 19. yüzyıla gelindiğinde hantal bir yapıya bürünmüştür.

ozanlarının bile kimi dönemlerde patronaj ve tanınabilirlik için Divan Şiiri'ni taklit etmeye çalışarak eserler vücuda getirdikleri görülmektedir.

Divan Edebiyatı'na karşı ortaya çıkan Tanzimat Edebiyatı'nın asıl amacı yenileşme ve Batı'dan gelen fikirlerin edebiyata getirilmesidir. Şinasi ile başlayan bu sürecin bir diğer amacı halkın eğitilmesi ve aydınlatılması meselesidir. Osmanlı modernleşmesinin Tanzimat Dönemi'ne kadar yaşadığı en büyük sorun halkın Batı'dan gelen reformları İslam'a ve yerel kültüre mugayir olarak görerek reddetmesidir. Tanzimat ile reformlar devletten halkı ilgilendiren konulara sıçramıştır. Halkın hazırlanması ve yeniliklerin daha iyi anlatılarak Batıdan gelen düşüncelerin halka açıklanabilmesi için gazete ve dergi gibi araçların kullanılması gerekiyordu. Osmanlı'nın Avrupa'dan farklı olarak yeniliklerin halk tarafından anlaşılama sorunu nedeniyle doğan yenilik karşıtlığı sorununu yenmek ve reformun gerçek doğasını anlatma gerekliliği resmi yapılarda sadeleşmeyi getirmiştir. Bu nedenle dilde sadeleşme devletin kendi resmi organı olan Takvim-i Vekâyi gazetesinde başlatılmıştır. Ortaya çıkan yeni "havadis lisanı" daha sonra nesrin sadeleşmesine de öncülük etmiştir.²⁵

Ancak bu düşünceler destek bulduğu kadar reaksiyon da getirmiştir. Tanzimat'tan beri Türk toplumunun reformlar karşısında ikiye bölünmüşlüğü aydınların ve edebiyatçıların kullandıkları dil tercihlerinde de görülmektedir. Böylece politik düşünceler Türk diline de sıçramış yazarlar kendi politik kampını²⁶ belli etmek için kullandıkları dili de bu politik kampın dünya görüşüne uygun olarak seçmişlerdir.²⁷

²⁵ Mustafa Özkan, "Yenileşme Sürecinde Türk Dili", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.32, (2004): 92.

²⁶ Bu yarı Cumhuriyet döneminde daha açılacak, dilde sadeleşme öztürkçeciler ile Arapça ve Farsça kelimelerin dilden atılmasını İslam'dan uzaklaşma olarak gören iki ayrı kutba evrilecektir.

²⁷ Tanzimat ile başlayan bu ikilik dilde iki farklı kutbun oluşmasına neden olmuştur. Bu tartışmalar Servet-i Fünun döneminde Muallim Naci-Recaizade Mahmut Ekrem arasındaki "abes-mukdebes", "zemzeme-demdeme" tartışmaları özelinde eski-yeni çatışmasında da görülebilir. Halef Nas, "Bir Başka Açıdan Abes-Muktebes Tartışması", *Turkish Studies*, C.14, S. 2, 2019, ss. 733-748., s.740.

Tanzimat Dönemi'nde dilin sadeleşmesi yolunda ilk atılımları yapan, dönemin mimarı olarak görülen Mustafa Reşid Paşa'nın yenileşme yanlısı tavrına rağmen kendi kaleme aldığı yazılarda fikri şekilden öne aldığını savunsa bile eski alışkanlıklarından kurtulamadığı, eserlerinde Arapça ve Farsça terkiplerin çok olması tıpkı Tanzimat aydınının genelinde görüldüğü gibi kendi bilincindeki ikiye bölünmüşlük ve yarılmayı gösterircesine çelişkiler taşımaktadır. Bu yüzden Tanzimat aydınlarının devletin kullandığı dilin ismini "Osmanlıca-Türkçe" ikilisi arasında değişimli olarak kullandıkları, birçoğunun bu konuda henüz duyarlı olmadığı gözükür. Gelecek nesillerin Tanzimat aydınları için de geçerli olacak bu durum, yazarların fikren sade yazmaya hazır olsa da henüz bu konuda deneyimli olmadığı ve Türkçeyi rahat ve sade bir biçimde yazmanın henüz oturmadığını gösterir. Mustafa Reşit Paşa'nın kendi kaleme aldığı Tanzimat Fermanının metnine baktığımızda halkın anlaması için hazırlanmış ve okunmuş bir metin olmasına rağmen süslü bir dille sahip olduğu görülür.²⁸

Bu minvalde dönüm noktası gazetelerin yayın hayatına başlamalarıdır. Tanzimat'ın dili gazetelerde dönemin genel düşüncesi olan halkı eğitime ve haberdar etme anlayışına uygun olarak kademeli bir sadeleşme eğilimi göstermiştir. İlk resmî gazete Takvim-i Vekâyi diplomasi dili temelinde ortaya çıksa da kendinden sonra çıkan özel gazeteleri etkileyerek, gazete dilinin oluşmasını sağlamıştır. Bu yeni gazete dili cümlelerin kısa olduğu, halkın daha rahat anlayabildiği bir yapıya sahiptir.

Ancak tüm ilerlemelere karşın sadeleşme düşüncesinin Tanzimat'ın bitişinden sonra bile devletin üst kademelerinde tam olarak benimsenemediği belirtilmelidir. 2.Abdulhamid'e istifasını sunan Said Paşa'nın sade metnini padişahın "gazete dili" olarak küçümsemesinde görüldüğü gibi her padişah dilde sadeleşmeyi savunan görüşlere sahip değildir.²⁹ Ayrıca Tanzimat dönemi sadeleşme düşünceleri dilde ikilik yaratmış ve eski-yeni kullanımın bir arada olması karmaşaya da sebep olmuştur. Bunda eskinin yanında yeninin yaşaması

²⁸ Düstur, Birinci Tertip, Cilt 1, s. 4-7.

²⁹ Perihan Ölker, *Tanzimat Basınının Dili*, (Ankara: T.T.K Yayınları, 2016), 335-337.

ve dilde temel bir reforma hiçbir padişahın ve sadrazamın cüret edememesi etkilidir.

Tanzimat gazetelerinin bir başka özelliği yeni yaratılmaya çalışılan sade dil için bir örnek olmaları ve reformların uygulama alanlarına dönüşmeleridir. Gazete çıkararak her aydın dilde yenileşme düşüncelerini çıkarttığı gazetelere uygulayarak, bu dilin oluşmasına katkı yapmıştır. Böylece gazeteler düşüncelerin açıklanacağı mecralar haline gelmiştir. Örneğin, Şinasi'nin dilin sadeleştirilip daha anlaşılır hale getirilmesi düşüncesine uygun olarak 1860'da Ağâh Efendi ile çıkardıkları Tercüman-ı Ahval mukaddimesinde “herkesin anlayacağı bir dille yazmak” gazetesinin temel ilkesi olarak seçilmiştir. Bu düşüncenin kimi Tanzimat yazarlarınca kabul edilmediği bilinse de genellikle gazete dilinin herkesin anlaması için sade olarak oluşturulması genel kanı olarak kabul edilmiştir.³⁰

Gazetesinin sahiplerinden Şinasi diğer Tanzimat şairlerinin aksine düşündüklerinin çoğunu hayata geçirmiştir. Yazdığı pek çok şiirin başına “Safi Türkçe” ibaresini koyarak yalnızca gazete dili değil şiir dilinde de sadeleşmenin ilk örneklerini hayata geçirmiştir.³¹ Tanzimat Dönemi'nin kültürel reformlarını başlatan İbrahim Şinasi'nin Türkçe olarak adlandırdığı şiirlerinin halk diline daha yakın ve sade dille yazılmış olmasına karşın *Durub-ı Emsal-i Osmanîye* adlı eserinde zikrettiği üzere tıpkı rol modeli olan Mustafa Reşid Paşa gibi yazılan ve kullanılan dilin isminin Türkçe mi Osmanlıca mı olduğu noktasında kararsız olduğu görülür.

³⁰ İbrahim Şinasi, “Makaleler”, Külliyyat IV, der. Fevziye Abdullah Tansel, (Ankara: 1960), 2.; Kazım Yetiş, “Edebiyat nazariyesi Sahasında Batıya Açılan İlk kitap: Mebâin'il-inşa”, *Mehmet Kaplan'a Armağan*, (İstanbul: 1984,) 306-314. Mukaddimedede dilin sade olması şöyle belirtilir: Ta'rife hâcet olmadığı üzere kelâm, ifade-i meram etmeğe mahsus (düşünceleri anlatmaya yarayan) bir mevhibe-i kudret (Tanrı hediyesi) olduğu misillü (için) , en güzel icad-i akl-ı insanî (insanın zihnî icadı) olan kitabet (yazı yazma) dahi kalemlerle tasvir-i kelâm eylemek fenninden ibarettir (sözü anlatmak sanatından ibarettir); bu itibar-i hakikate mebnî (bu gerçeği göz önünde bulundurarak), giderek (gittikçe), umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede (bir dille) işbu gazeteyi kaleme almak mütezem olduğu (bu gazeteyi yazmak gerektiği) dahi makam münasebeti ile şimdiden ihtar olunur (yazar olarak şimdiden haber veririz). İbrâhim Şinâsi Efendi, “Mukaddime”, Tercümân-ı Ahvâl, No. 1, 9 Teşrin-i Evvel 1277 / 22 Ekim 1860.

³¹ İsmail Parlatur, “Şinasi” *Tanzimat Edebiyatı*, ed. İsmail Parlatur (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), 95.

Genç Osmanlılardan Namık Kemal ve Ziya Paşa Tanzimat Dönemi'nde dilin sadeleşmesi konusuna en çok eğilen aydınlardandırlar. Namık Kemal 1866'da Tasvir-i Efkâr gazetesinde çıkan "Lisan-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir" adlı yazısında ve Celal Mukaddimesi'nde dilin sadeleşme gerekliliğini savunsa da genel yapıya uymuş ve kendi düşüncelerini uygulayamadan süslü bir dille yazmaktan kurtulamamıştır. Celal Mukaddimesinde Namık Kemal dilde sadeleşme gerekliliğini şöyle açıklar:

"İşte okumak bilenlerin ekseri, edebiyat denen âsârımızı istima ederken, başka lisanda yazılmış bir dua zannıyla âmin-han olageldiklerinden... ve iki sahifalık için herkesi seksen defa Kamus'a veya Burhan'a müracaat mecburiyetinde bulundurmak niçün ma'rifetten ma'dud olsun."³²

Namık Kemal kendi çıkardığı Tasvir-i Efkâr gazetesinde "Lisanın Islahı" ile ilgili belirlediği maddelerden beşincisinde "Hamisen: ifadenin hüsn-i tabiisine hâil olan külfetli san'atlardan tecridi."³³ ile süslü yazmanın yazı dilinden çıkarılmasını önerir. Ancak hem bunu ifade biçimi hem de Namık Kemal'in metinlerine bakıldığında kendi önerilerini gerçekleştirmediği ve süslü yazmaktan vazgeçemediği görülür.1875'te Hamid'e yazdığı mektupta kendisinin süslü yazma belasından kurtulamadığı, babasına yazacağı mektupta bile kafiye yapmaktan kurtulamadığını aktarır. Namık Kemal'in Osmanlı milletlerini bir arada tutmak için tarihi temel alması ortak bir dilin siyasal birliği kuvvetlendireceğini düşünmesine yol açmış, bu politika neticesinde yarattığı tarihsel argümanlarla farklı dil konuşmayı ve etnik farklılıkları temel alan ayrılıkçı hareketleri bastırmak ister.³⁴ Dili, siyasal bütünleşme yolunda önemli bir araç olarak görürken, dilde reform konusunu sadeleşme ile sınırlı tutmuştur. Namık Kemal'in ıslah edilmesini istediği dili kimi yerlerde Osmanlı Lisanı olarak kabul ettiği, "Celal Mukaddimesi'nde" ve "Lisan-ı Osmanî Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir" başlıklı gazete yazısında Arapça ve Farsça

³²Namık Kemal, Celal Mukaddimesi, (İstanbul: Ebuzziya Matbaası, 1305) sayfa 13.

³³ Namık Kemal, Tasviriefkâr, 1866(17 Rebiülâhîr 1283) sayı. 417. Aktaran Agah Sırrı Levend, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, 114.

³⁴ Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, 78.

kelimelerin Türkçe şivesinin imla kurallarına uymasını isterken, dili Türkçe olarak kabul ettiği görülür.³⁵ Namık Kemal'in bu ikili tavrı "Osmanlılık" düşüncesine uygun olan politik bir duruş sonucudur. Böylece Kemal'e göre halk dili ve zümre dili olarak çatışan iki değişkenin uzlaşması yeterli olmaktadır. Gazete yazısında şöyle belirtilmektedir:

"Bundan başka Arabî ve Fârisî pek çok kelimeler vardır ki lisan-ı Osmanîde bir veya birkaç mânâ ile ma'ruf iken Kamus veya Burhan'da meâni-yi zâide ve mübâyene ile mazbut bulunur. Bu suretle onların mezcinden hâsıl olacak bir lügat kitabından yalnız Türkçe'yi bilenlere göre hîn-i müracaat taglit-i zihinden gayrı ne hasıl olabilir?.." ³⁶

Yukarıda verilen bölümde Namık Kemal hem Osmanlı dili hem de Türkçe terimini kullanırken, Osmanlı Lisanının Arapça ve Farsça kelimeleri içeren bir yapı olduğunu vurgular, yalnız Türkçeyi bilmek bu dile hakim olmak için yeterli görülmemektedir. Dolayısıyla zihnen Kemal iki farklı dilin olduğunu kabul ederken Arapça-Farsça ve Türkçe'nin Osmanlı lisanını oluşturduğunu, yalnızca Türkçe bilmenin zümre dili Osmanlıca'yı kavramak için yeterli olmadığını düşünür. Namık Kemal'deki kafa karışıklığı aynı metinlerde devam eder. Yine aynı metinde şöyle der:

"Türkçenin eczâ-yı terkibi olan üç lisan ki, telaffuzda oldukça ittihad bulmuş iken tahrirde hala hey'et-i asliyelerini muhafa ediyor." ³⁷

Osmanlı bürokrasi dilinde karşılaşılan en büyük sorunlardan biri olan süslü yazma eğilimi içinden çıkılmaz şekilde iletişimi engellemekte olduğundan Tanzimat aydınlarından Ziya Paşa da bu konudaki fikirlerini "Şiir ve İnşa" makalesinde belirtmiştir. Tanzimat aydınlarının genel olarak gazeteleri

³⁵ Namık Kemal, *Celal Mukaddimesi*, (İstanbul: Ebuzziya Matbaası, 1305) 11-12.

³⁶ Namık Kemal, "Lisan-ı Osmaninin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir" *Hürriyet*, Londra, 7 Eylül 1868 (20 Cumade'l-ûla 1285), 11. Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi 2., Hazırlayanlar. Mehmet Kaplan, Birol Emin, İnci Enginün, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1993.), 12.

³⁷ Namık Kemal, "Lisan-ı Osmaninin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir" *Hürriyet*, Londra, 7 Eylül 1868 (20 Cumade'l-ûla 1285), Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi 2., Hazırlayanlar. Mehmet Kaplan, Birol Emin, İnci Enginün, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1993.), 7.

eğitim ve düşünceleri açıklamak için kullandığı gibi Ziya Paşa *Hürriyet* gazetesinde yayınlanan yazısında “Osmanlı'nın şiiri acaba nedir?” sorusunu sorar ve ardından Osmanlı şiirinin Necati, Baki ve Nefi şiiri ya da Hace ve Itri şarkıları olmadığını, bu tarz şiirlerin Arap ve Fars şiirinin taklidi olduğu için bizim şiirimiz olmadığını savunur. Ziya Paşa'ya göre bizim lisanımız ve dilimiz Türkçe kelimelerin bulunmadığı, terkiplerin Arapça ve Farsçadan alındığı Divan şiiri değil, şairlerin namevzun diye beğenmedikleri avam şarkıları ve taşrada çöğür şairleri arasında deyiş, üçleme ve kayabaşı tabir olunan nazımlardır.³⁸ Seçilen örneklere baktığımızda Ziya Paşa'nın sade ve halkın anlayacağı şiirleri istediği görülür. Ömrünün son dönemlerinde bu anlayışı terk edip, eski şiiri savunsa da Paşa'nın düşünceleri edebiyat ortamlarında yankı bulmuştur.³⁹ Dilin Türkçe olarak adlandırıldığı yazıda Ziya Paşa yalnızca sadeleşme değil havas olmayan imparatorluk zümrelerinin kullandıkları dilin Osmanlı şiiri olması gerektiğini belirterek dilde sadeleşmenin daha radikal ve çatışan iki değişkenin uzlaştırılması yerine halkın dilinin temel alınmasını savunur.

Tanzimat döneminde dil konusunda önemli görüşleri olan Ali Suavi'ye göre ise: “açıklanması gereken, her şey, günlük yani herkesin anlayabileceği bir dille yayınlanmalıdır.”⁴⁰ Böylece konuşulan ve yazılan dil arasındaki büyük fark kapatılmalıdır. Ali Suavi'nin dilde karşı çıktığı bir başka nokta da Türkçe yerine Osmanlıca teriminin yürürlükteki dil için kullanımınıdır.⁴¹ Tanzimat aydınları gibi onun da karşı çıktığı konu Arapça kelimeler ile birlikte kuralların da dile alınmasıdır. Ayrıca gazetelerin kullandığı lisan inşalarını eleştirerek halkı ibarelerin anlamı üzerine düşünmekten kurtarmalı ve sade yazmalıyız görüşünü savunur.⁴²

³⁸ Ziya Paşa, “Şiir ve İnşâ”, *Hürriyet*, Londra, 20 Cemâziye'l-Evvel 1285/7 Eylül 1868, 2.

³⁹ Paşa'nın dil ile ilgili görüşleri zaman içerisinde tam tersi istikamete doğru değişmiş ve hayatının son bölümlerinde dönemi için çok gerilerde kalan felek, aşık, çarh gibi kavramlar üzerinden şiirler yazmıştır. Bunda affedilerek devlet görevine dönmesi etkilidir.

⁴⁰ Agah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 116.

⁴¹ İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 749.

⁴² İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, 749-750.

Ziya Paşa tezatlıklar ile geçen fikri ve kültürel yaşamında Tanzimat aydınları içerisinde Ali Suavi ile birlikte en milliyetçi olanlardan biridir. Ziya Paşa tıpkı Ali Suavi gibi dil konusunda daha ileri giderek "... İnşâ yolunda da hâl tamamıyla böyle olmuştur. Münşe'ât-ı Feridun ve âsâr-ı Veysi ve Nergisi ve sâ'ir münşe'ât-ı mu'tebere ele alınsa içlerinde içinde bir Türkçe kelime bulunmaz..."⁴³ diyerek Türkçe'nin kullanılan dilin ismi olmasına ilave olarak Arapça ve Farsça kelimelerin fazlalığını eleştirerek sadeleşme arzusunu belirtir.

Ziya Paşa'nın Türkçe üzerindeki görüşleri siyasi olarak muhalefette bulunduğu Ali Paşa'nın ölümü ile birlikte değişime uğradığı görülmektedir. Paşa'nın affedildiği dönemin ardından 1874'te yayımladığı *Harabat* antolojisinin mukaddimesinde "Ahval-ı Es'ar-i Türkî adlı bölümünde Osmanlı dilinin Türkçe-Arapça-Farsça gibi üç dilin karışımı bir "umman" olduğunu savunur.⁴⁴ Bu noktada Paşa'nın değişen siyasi atmosfer ve Bab-ı Âli ile kişisel rekabetinin sonlanmasının beraberinde dil ile ilgili düşüncelerini de değiştirdiğini görülmektedir. Bu ifadeler Osmanlılık düşüncesini savunan Namık Kemal için bile aşırı görülmüş ve eleştirilmiştir. Ziya Paşa'nın dilin adlandırılmasındaki tercihi politik durumuna göre değiştiği görülmekte, "Şiir ve İnşâ" makalesinde halkın konuştuğu dilin Türkçe olarak şiir dili olması gerekliliğini savunurken, *Harabat* mukaddimesinde Türkçeyi Osmanlıca'yı oluşturan üç dilden yalnızca biri olarak belirtilmektedir.⁴⁵

Ali Suavi'nin kelimelerin atılmaması ancak ibarelerin atılması görüşünü savunan ve eserlerine uygulayan bir başka isim Ahmet Mithat Efendi'dir. Romanlarında halkı eğitime amacı taşıyan Mithat Efendi kullandığı dilin daha anlaşılabilir olmasına çalışarak roman dilinin sadeleşmesine katkı sağlamıştır. Ona göre halkımızın kullandığı lisanı lisanımız yaparak dilimizi sadeleştirmeli ve halkı eğitmeliyiz. Sadeleşme için Arapça ve Farsça kelimelerin atılmaması ancak sıfat ve izafelerden kurtulmak gerekliliğini savunur.⁴⁶ Ahmet Mithad

⁴³ İsmail Hikmet Ertaylan, *Ziya Paşa*, (İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932), 118.

⁴⁴ Abdullah Uçman, "Tanzimat'tan Sonra Edebiyat ve Siyaset: Namık Kemal ve Ziya Paşa Örneği", *Türkiyat Mecmuası*, C.24 (Bahar 2014), 125-126; Mustafa Aydemir, "Tanzimat'tan Yeni Lisan Hareketi'ne Dil Sadeleştirme Çalışmaları", *SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, S. 9, (Aralık 2016): 244.

⁴⁵ Ziya Paşa. *Harâbât*, (İstanbul, Matabaa-i Âmire, 1875-1876), 10-12.

⁴⁶ Agah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 123.

Efendi dil konusunda daha muhafazakâr düşüncelere sahip olsa da Ali Suavi ve Ziya Paşa'nın aksine Tanzimat aydınları arasında düşündüklerini eyleme geçiren Şinasi ile birlikte iki kişiden biridir. Bu açıdan bakıldığında Mithat Efendi'nin dilde Türkcülüğe yaklaştığı düşünülse de asıl neden daha pragmatiktir. Ahmet Mithad'ın dilde sadeleşmeye ilgisi, eğitimin yaygınlaştırılması için bir basamak olarak gördüğü okuyucu azlığı aşmak, ikincil olarak hayatını matbaa ve kitap yazarak kazanan bir yazar olarak daha çok kişiye ulaşma isteğinin sonucudur. Bu pragmatist tavrı destekler nitelikte dilin isminin ne olduğu konusundaki görüşleri Osmanlı dilinin kullanılması yönündedir. Örneğin “Osmanlıcanın Islahı” başlığını koyduğu yazısında sadeleşmeyi savunarak, yeni dilin “Osmanlı Lisani” olarak adlandırılmasını ve bu addan başka bir ismin konulamayacağını savunur.⁴⁷ Ahmet Mithat Efendi'nin koyduğu bir Osmanlılık taraftarı olduğu bilinse de sadeleşmeyi ısrarla savunması ancak bu pragmatizm ile açıklanabilir. Bu noktada Namık Kemal ve Ahmet Mithat'ın dilin adı konusunda yaklaşımının Osmanlıca yönünde olduğu görülmektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin bu görüşü, 2. Abdulhamid döneminin ilk yıllarında yayımladığı ve Osmanlılık düşüncesinin fikir babası olmaya soyunduğu *Üss-ı İnkılap* adlı eserinde yaratmak istediği millet fikrini yansıtmaktadır. Mithat Efendi'ye göre Osmanlı topraklarında padişaha bağlılık etrafında birleşen, din, mezhep ve kavmiyetinin ne olduğunun önemsenmediği eşit bir “millet-i cedide-i Osmaniye” (Yeni bir Osmanlı milleti) ortaya çıkmalıdır.⁴⁸ Bu minvalde kullanılan dili Türkçe olarak adlandırmamaktadır.

Tanzimat aydınlarının Osmanlıca olarak yapay bir dil oluşturma konusundaki çabalarının Osmanlı millet sisteminin bozulması ve imparatorluğun çeşitli bölgelerinde başlayan milliyetçi cereyanlarla ilişkili olduğu düşünülebilir. Osmanlı “millet” sisteminin çürümeye başlaması Osmanlı Devleti'nin ortak bir Osmanlı Milleti yaratarak imparatorluğun çözülmesini önlemeye başlamasına neden olmuştur. Islahat ve Tanzimat

⁴⁷ Orhan Kemal Koçak, “Türkiye’de Reform Geleneği Açısından Dil ve Yazı Sorununun Dönüşümü ve Harf Devrimi”, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 180.

⁴⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Üss-ı İnkılap* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 14-15.

Fermanları Osmanlıcılığın siyasi ve yasal temelini oluşturmuştur.⁴⁹ Ancak yeni yaratılan bu milletin yapay olması, icat edilmeye çalışılan Osmanlıca kavramının da yapay olmasına ve Osmanlı entelektüelleri arasında kafa karışıklığının artarak sürmesine yol açmıştır. Sadeleşme düşünceleri üzerinden incelenen görüşlere göre Tanzimat aydınları arasında dilin adlandırılması konusunda görüş birliği olmadığı ve konunun politik bir duruş halini aldığı görülmektedir. İbrahim Şinasi'nin politik bir duruş olmadan Türkçe ve Osmanlıca adlandırmalarını değişimli kullanırken halkın diline yakınlığı “Safi Türkçe” olarak belirtmesi bu konuda Osmanlıca ve Türkçe'nin iki farklı şey olduğu düşüncesinin zihinlerde yeşerdiğini gösterir. Bu noktada üç farklı siyaset tarzından Türkçülüğe daha yakın olan Ali Suavi ve hayatının belirli döneminde daha Türkçü olan Ziya Paşa'ya göre dilin adı Türkçe iken bir Osmanlı milleti yaratılması düşüncesine daha yakın olan Namık Kemal ve Ahmet Mithat ise Osmanlıca adlandırılmasında ısrar etmektedir.

Reformların henüz yerleşmediği deneme-yanılmanın geçerli olduğu bu ortamda reformların tutarlı ve sürekli olduğundan bahsedemeyiz. Buna bir örnek olarak Cevdet Paşa'nın 1867 yılında yazdığı *Kavaid-i Osmaniyye* adlı eserinde kullanılan dil için Türkçe yerine Osmanlıca terimini kullandığı ve bu dilin Arapça, Farsça, Türkçeden oluşan karma dil olarak gördüğünü belirtmelidir. Buna rağmen aynı tarihlerde *İlm-i Sarf-i Türki* adlı eserini yazan Süleyman Paşa'nın kullanılan dil için Türkçe ifadesini kullandığını belirtmek gerekir.⁵⁰ Bu konudaki tartışmaların sebebi büyük ölçüde Tanzimat Dönemi'ne kadar dilin adının ve yapısının önemine dikkat çekilmemiş olmasıdır. Tanzimat topyekûn bir merkezileşme çabası olarak eğitim faaliyetlerine de girmiş olduğu için dilde standardizasyonun tıpkı askeriye, maliye ve hukuk alanındaki örnekleri gibi belirli standart kurallar çerçevesinde oluşturulması düşüncelerini de beraberinde getirmiştir. Osmanlı Türkleri arasında henüz Türkçülük faaliyetlerinin yoğun olmadığı bu dönemde aydınların dilde milliyetçi değil merkezileşme ve halka doğru gitme arzusu Tanzimat ve reformlara karşı keskin

⁴⁹ Mehmet Özdoğan, “Türkiye’de Ulus İnşası ve Dil Devrimi (1839-1936)” *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 2015, Cilt. 2, Sayı. 3, (2015): 239.

⁵⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tertib-i Cedid Kavaid-i Osmaniyye*, haz. Esra Karabacak (Ankara: T.D.K Yayınları, 2007), 34.

bir muhalefetin olduğu halkı kazanmanın yollarından biri olarak düşünülmelidir. Bu nedenle kelime atımı ve Türkçeden yeni kelime türetme gibi uygulamalar henüz ortaya çıkmamıştır.

Meşrutiyet ile birlikte sadeleşme edebiyatçıların kişisel görüşü olmaktan çıkmıştır. 1880'li yıllarda Maarif Nezareti'nden okullara gönderilen çeşitli yazılarda dilin sadeleşmesi ve bu konunun özendirilmesi tavsiye edilmiştir.⁵¹ Servet-i Fünûn (1896-1905) ve Fecr-i Âti (1909-1912) (1905 dönemleri hem Abdülhamit döneminin zor siyasi atmosferi hem de sanatın eğitimi amaçlamasının geçerliliğini yitirmesi nedeniyle dilde sadeleşme düşünceleri rafa kalkmış, yazarlar daha ileri giderek Arapça ve Farsça kelimeleri kullanarak hiç kullanılmamış kelimeler icat etmişlerdir. Ancak Cumhuriyet döneminde görülen “öztürkçecilik” hareketlerinin ilk nüvesi yine bu yıllarda Servet-i Fünûn Dergisi'ne tepki olarak *İkdam* gazetesinde Kösearif tarafından başlatılmıştır. Bu atılım radikal bir yöne evrilmemiş, reform yanlıları yalnızca Türkçe kelimelerin tercih edilmesi; Arapça ve Farsça kelimelerin atılmaması gerektiği vurgulanmışlardır. Buradan anlaşıldığı gibi Kösearif üst dil ile alt dil arasında bir geçiş olması gerektiğini ve dilin doğal seyrine müdahale edilmemesini gerektiğini savunur.⁵²

2. Meşrutiyet ile birlikte Cumhuriyet'e kadar geçen süreçte dilin adlandırılması noktasındaki kararsızlık tamamen sonlandırılarak Türkçede karar kılındığı görülmektedir. Bu durumda Osmanlı milleti yaratma düşüncelerinin ayrılan milletler nedeniyle çökmesi ve Türk milliyetçiliğinin yükselmesinin büyük etkisi bulunmaktadır.

Türkçenin sadeleşmesi konusunda dönüm noktası ise 1911'de çıkmaya başlayan Genç Kalemler Dergisi'nde Ömer Seyfettin'in “Yeni Lisan” makalesidir. Genç Kalemlerin çıktığı ve destek kazandığı Balkanlar, milliyetçiliğin yükseldiği ve milletler arasında çatışmaların en çok olduğu bölgeler olması çatışmanın dilde milliyetçiliği artırdığını gösterir.

⁵¹ Ali Akar, *Türk Dili Tarihi* (İstanbul: Ötüken Yayınları 2012), 294.

⁵² Zeynep Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I* (Ankara: T.D.K Yayınları, 2017), 745-746.

Makalenin üç temel görüşü şöyledir:

1) Arapça ve Farsça kurallarla yapılan tamlamalar terk edilmeli, yalnızca “darbmesel”, “fevkalade”, “hıfzussihha” gibi kelimeler kalmalı.

2) Arapça ve Farsça çokluk ekleri kullanılmamalıdır.

3) Konuşma dilinde yaygın olan “eya”, “ecil”, “men”, “beray” yapılar atılmalı “şayet”, “keşke”, “lakin”, “henüz” gibi kelimeler kullanılmalıdır.⁵³

Ömer Seyfettin ek ve terkiplerin Türkçekarşılığının kullanımını konusunda kararlı olmasına rağmen, Arapça ve Farsçadan dile girmiş sözcüklerin atılması düşüncesi içerisinde değildir. Bu yüzden sadeleşmenin ilk önce şekil yönünden başlamasının uygun olduğunu düşünmüş ve düşüncelerini makalede belirtmiştir.

Cumhuriyet dönemine kadar dilde sadeleşme düşünceleri belirli bir grup ya da edebi yönelim tarafından bireysel çabalarla sürdürülmüştür. Bu yüzden topyekûn bir değişim ve dönüşümün sağlanması imkânsız hale gelmiştir. Ziya Gökalp’in sadeleşme konusunda düşünceleri tıpkı Ömer Seyfettin gibi niceldir. Gökalp’e göre Arapça ve Farsça kelimeleri dilden atmak yanlıştır. Yapılması gereken Eski Türkçe kelimelerin dilde korunması ve yabancı kelimelerin bunların yerini alarak Eski Türkçe olanların kullanımdan kalkmasını engellemektir.⁵⁴ Gökalp’in dilde sade kullanım ve Türkçe kelimelerin muhafazası konusunda görüşlerine karşı çıkan Osmanlı alimlerini “fesahatçiler” olarak nitelendirdiği ve bunlara karşı Türkçe üzerinde politik mücadeleye girdiği gözükmektedir.⁵⁵ Ancak yine tasfiyeci olarak nitelendirdiği ve halk diline giren “mekteb-i namaz, camii, minare, ders, imam” gibi kavramların dahi dilden atılarak yerine Türkçelerinin türetilmesi önerilerine de

---

⁵³ Ömer Seyfettin, *Genç Kalemler*, C.2, Sayı. 3, 19 Mayıs 1911, s.41-45. Aktaran. Nazım Hikmet Polat.

⁵⁴ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014), 127; bu duruma örnek olarak Türklerin “hasta” kelimesini alınca “sayru” lafzını, “ayna” kelimesini alınca “gözü” lafzını ve “merdiven” kelimesini alınca “baskıç” lafzını tamamıyla unuttuğunu örnek olarak verir. Ayrıca Gökalp’in şikâyet ettiği bir başka nokta halkın Arapça ve Farsçadan kelime aldığında eş anlamlı Türkçe kelimeyi muhafaza etse de anlamında değişikliğin olması nedeniyle kelimenin başkalaşmasıdır.

⁵⁵ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 133-136.

karşı çıkararak Tanzimat'tan beri dilde değişim konusunda tabu olmaya başlayan bu tarz kelimelerin korunmasını savunmuştur. Gökalp hars ve medeniyetin ayrı olduğu noktasındaki yaklaşımını dil konusunda da orta yolun bulunması ve eski ve yenin bir arada yaşatılması düşüncesine yaklaştırmıştır.

1.1.) Harf-Alfabe Islahı

Halkın okuyabilmesi ve anlayabilmesi için üstesinden gelinmesi gereken bir diğer konu ise Arap harfleri sorunudur. Bu konuda Tanzimat Dönemi'ndeki en önemli gelişme *Mecmu-i Fünûn* gazetesinde yayınlanan, Azerbaycanlı Ahundov'un Münif Paşa'ya sunduğu ve Türkçenin yazılışına uymayan harflerin değiştirilmesini öngören yazısıdır. Ahundov ayrıca bu görüşlerini alfabeledi harflerin noktalarının kaldırılması, gerektiği gibi telaffuz edilebilmeleri için yeni işaretlerin konulması olarak Osmanlı sadaretine teklif etmiştir. Makam tasarımı uygun görse de uygulanabilirliğinde yaşanacak sorunlar nedeniyle bu düşüneyi hayata geçirmemiştir. Ahundov alfabenin şeriata mugayir olmadığı ve din ile ilgili bir ilgisi bulunmadığı için yeni yazının bir tepki ile karşılanmayacağına savunur.⁵⁶ Bu konu Tanzimat sonrasında ciddi bir şekilde dillendirilmeye başlanarak, Abdullah Cevdet ve Hüseyin Cahit Yalçın gibi yazarlar tarafından daima savunulmuştur. Örneğin Abdullah Cevdet gazetesinin başlığını "İdihat" şeklinde Latin harfleri ile yazmıştır.⁵⁷ Ancak Tanzimat reformcuları ve Yeni Osmanlılar arasında Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş ile ilgili herhangi bir düşünce ortaya çıkmamıştır. Bunun yanında Latin harflerinin Osmanlı entelektüeline yabancı olduğunu söylemek doğru olmaz. Tanzimat aydınlarının çoğu eğitimini Fransa'da Latin alfabesiyle yazıp, okumayı öğrenerek tamamlamışlardır. Alfabe meselesi 1860'lardan sonra gazetelerde ve entelektüeller arasında gündem haline gelmemiştir. Özellikle Fransızca konuşma ve yazmanın elit bürokratlar arasında yaygınlaşması, Latin alfabesinin daha görünür ve tanınır hale gelmesine sebep olmuştur. Ayrıca

⁵⁶ Bilal Şimşir, *Türk Yazı Devrimi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 20.

⁵⁷ Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi-I*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay, 1974), 201-206.

Fransa'ya okumaya giden gençler bu alfabe ile edebi metinler vücuda getirecek kadar aşına olmuş ve iki alfabe arasında kıyas yapabilecek duruma gelmişlerdir.

Münif Paşa, 12 Mayıs 1862 günü, kurucu üyesi olduğu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de bir konferans vermiş, bu konferansta dil ile ilgili düşüncelerini açıklayan Paşa'ya göre Arapça alfabe ile Türkçe yazıp okumak çok zordur. Bunun nedeni ünlü harflerin Arap alfabesinde eksik olması nedeniyle Türkçe kelimelerin birkaç biçimde okunmasıdır. Paşa'ya göre Arapça ve Farsça sözcükler ve tamlamalar okuma ve yazmanın zorlaşmasına neden olur. Bu yüzden ona göre Avrupa yazısı daha kolay öğrenilebilir. Yine Paşa Avrupa'da herkesin kolayca okuma yazma öğrenmesinin sebebini alfabelerindeki kolaylıkla açıklamaya çalışır. Paşa'ya göre Osmanlı'da halkın eğitilememesinin sebeplerinden biri de bu sorundur. Arap alfabesiyle yazılış kitapların basımı için iki üç kat daha fazla harf kullanılması gerektirmektedir. Oysa Paşaya göre Avrupa'da değişen bakış açısı nedeniyle kitap, eğitimi yaygınlaştırmasının en güçlü aracıdır.⁵⁸ Paşa'nın görüşleri 1862 gibi erken bir tarihte destek görmemiş ve yalnızca düşünce boyutunda kalmıştır.

Dönem içerisinde yaşanan gelişmelere bakıldığında alfabe sorununa henüz bir çözüm bulunamadığı görülür. Ancak alfabe konusundaki tartışmaların alfabenin eğitim ve öğretimi zorlaştırdığı ve ıslahı üzerinde durduğu söylenmelidir. 1850'lerden alfabenin değiştirildiği 1928'e kadar Latin alfabesi genel kanının aksine Osmanlı'da hiç kullanılmayan bir alfabe değildir. Kâğıt paralarda, demiryolu biletlerinde, telgrafla haberleşmede Latin harfleri kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde telgraf dili ilk başlarda Fransızca, ardından Türkçe üzerinden gerçekleştirilmiştir. 1855-1928 yılları süresince telgraf ile yapılan haberleşmelerde kullanılan Türkçe ise Latin harfleriyle yapılmaktaydı.

Latin harfleri Osmanlı topraklarına; diplomasi, ülkeler arası ticaret, ulaşım, turizm, bankacılık, posta, telgraf son olarak Batı'nın bilim ve teknolojiyle girmiştir.⁵⁹ Ancak bu tartışmalara gelen tepkilerden ve halkın karşı çıkışlarından anlaşılacağı üzere alfabe değişikliği için gereken ortam henüz sağlanmamıştır.

⁵⁸ Bilal Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, 20.

⁵⁹ Latin alfabesinin Osmanlı'da özellikle askerler arasında kullanıldığı bilinmektedir. Buna bir örnek olarak Lord Kinross Atatürk adlı eserinde Sofya'dan Mustafa Kemal'in Corinne adlı bir

Enver Paşa, 2. Meşrutiyet sonrası dönemde Harbiye Nezareti dairelerinde kullanılmak üzere harflerin bitleştirilmesi yerine ayrı ayrı yazarak yarım olarak bir değişiklik denemesine girişmiş ancak savaşın başlaması tüm bu denemelerin ertelenmesine neden olmuştur. Bu noktada Arap alfabesinde yapılacak değişikliğin bazı zümrelerin tepkisini çekeceği düşüncesi ağır basmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün harf devrimi için 1928 yılını beklemesi aynı soruna dayanmaktadır. Yeni alfabeğe geçişte 1926 yılında toplanan Bakü kongresinde Latin alfabesinin Türk lehçeleri için kabul edilmesi de bir itici güç olmuştur. 1927 yılında yeni asılan posta pullarında, Latin yazısı ilk deneme olarak kullanılmıştır.⁶⁰

Cumhuriyetin henüz ilan edildiği 1923-24 yıllarında Harf İnkılabı ihtiyacı ve Arap harflerinin Türkçe için yetersiz kaldığı tartışılmış, TBMM'de Arap harflerinin yetersizliği konusunda fikirlerini beyan eden ilk kişi Şükrü Saraçoğlu olmuştur. Ancak reform talebi içerisinde İsmet Paşa'nın da olduğu milletvekilleri tarafından eleştirilmiştir. İsmet Paşa'nın yeni harflere geçişe karşı olmasının sebebi hükümete getireceği maddi yük ve uzun bir zaman alacak olması yatmaktadır.⁶¹ Bu grup içerisinde Kazım Karabekir'de bulunmaktadır. Karabekir'e göre Arap harflerini bırakmak İslam'dan uzaklaşmak anlamına geliyordu. Tüm muhalefete rağmen ortamın uygun olması neticesinde Harf İnkılabı⁶² ve Latin alfabesine geçiş 1 Kasım 1928'de resmen ilan edilmiştir.⁶³ Harf İnkılabının yapılmasının en önemli destek noktası

---

kadına Latin alfabesi ile yazdığı mektubunu incelemiştir. Kadın mektuba cevaben Mustafa Kemal'in daha az imla hatası yaptığını ve Latin alfabesi ile yazmayı geliştirdiğini söyler. Lord Kinross, *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, (İstanbul: Altın Kitaplar, 1995), 93-94.

⁶⁰ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, s. 602.

⁶¹ Ayşegül Şentürk, "Harf İnkılabının Yapılışı ve Uygulanışında Basının Rolü" *S.D.Ü Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 26, (Ağustos 2012), 27-44.

⁶² Kanun No. 1353 Kabul Tarihi: 1 Teşrinisani (Kasım) 1928 (Resmî Gazete ile neşir ve ilanı: 3 Teşrinisani 1 928) "Madde i- Şimdiye kadar Türkçeyi yazmak için kullanılan Arap harfleri yerine Latin esasından alınan ve merbut cetvelde şekilleri gösterilen harfler (Türk Harfleri) unvan ve hukuku ile kabul edilmiştir. Bilal Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, 212.

⁶³ Atatürk bu konuda şöyle demiştir: "Her şeyden evvel, her gelişmenin ilk yapı taşı olan soruna değinmek isterim. Her araçtan evvel, büyük Türk milletine kolay bir okuma yazma anahtarı vermek gerekir. Büyük Türk milleti bilgisizlikten, az emekle kısa yoldan, ancak kendi güzel ve

olarak Tanzimat ve Mili Edebiyat dönemlerinde savunulduğu gibi Türkçeyi yazmak için Arap harflerinin uygun olmadığı savı öne çıkarılmıştır.

Alfabe ıslahı noktasında Tanzimat sürecinde yapılan tartışmaların sınırlı kalmasındaki ana etken Arap harflerinin İslam ile özdeşleşmesinden dolayı, ulema sınıfının kabul edeceği değişikliklerin yapılmasının zor olmasıdır. Münif Paşa'nın yorumlarında görüldüğü üzere asıl sorun Arap harfleri ile Türkçe'nin yazılamaması ve pratiklik sorunudur. Bu konuda Tanzimat döneminde ortaya atılan farklı düşüncelerin Türkçeyi imparatorlukta yaşayan diğer dillerin önüne koyarak eğitimin yaygınlaştırılması için dilde Türkçeye uygun ıslahat ihtiyacının önem kazanması yönüyle önemlidir. Tanzimat'ın ortaya koyduğu halkın yazı diline hakim olması hedefi, Latin harflerinin kabulüne giden sürecin ana temasının belirlenmesini sağlamıştır.

1.2.) Terim Yapma ve Türkçe'nin Söz Varlığı

Osmanlı Devleti'nin Fransız Devrimi'ne karşı nötr tavrı 19. yüzyıl boyunca Fransız uzmanların Osmanlı'ya gelişini hızlandırmıştır. Bu uzmanlar tecrit altında yaşamıyor ve diledikleri gibi gezerek temasta buldukları kişilere devrimi ve eşitlik, kardeşlik gibi yeni düzenin fikir akımlarını anlatıyorlardı. Osmanlı'ya gelen çevirmenlerin yakındıkları en büyük sorun Osmanlı'da yeni terimleri karşılayacak sözcük bulunamamasıdır.⁶⁴ Bu sorunların çözümü Tanzimat döneminde başlamıştır. Tanzimat'ın Türk dilinde başlattığı yeniliklerinden sadeleşme, harf ıslahının yanı sıra bir diğer yenilik yüzyıllardır Arapça ve Farsçadan terim yapma, kelime ödünçleme yöntemiyle Türkçe'nin kelime haznesini artırmanın yanına Fransızca ve İtalyanca kelimelerin ödünçlenmesini eklemesidir. Bu kelimeler genellikle reformlar sonucu Avrupa

---

soylu diline kolay uyan böyle bir araç ile sıyrılabılır. Bu okuma yazma anahtarı, ancak Lâtin esasından alman Türk alfabesidir. Basit bir deneyim, Lâtin esasından Türk harflerinin, Türk diline ne kadar uygun olduğunu, şehirde ve köyde yaşlı ilerlemiş Türk çocuklarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır.” “Atatürk'ün S.D.I” s. 345 Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Erişim Tarihi 4 Nisan, 2021, <https://www.atam.gov.tr/duyurular/harf-ve-dil-devrimi>

⁶⁴ Stanford Shaw, *History of The Ottoman Empire Volume I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808* (Cambridge: Cambridge Uni Press, 1976), 266.

kurumlarından alınan hukuki, mali, idari ve edebi birtakım kavramlarının Türkçe karşılıklarının olmaması sorununu aşmak için ödünçlenerek Türkçeye alınmıştır. Bugün ticaretle ve maliyede İtalyanca kelimelerin çokluğu Tanzimat döneminde ceza hukuku konusunda İtalya'nın örnek alınması, hukuk dilinde Fransızca kelimelerin çokluğu Tanzimat Fermanı'ndan başlayarak kurumların Fransız modeline göre kurulmasından ileri gelmektedir. Dönemin lingua francası olan Fransızca böylece Türkçeye çok fazla kelime vermiştir. Bu kelime alımının ilk önce ticaretin fazla olduğu, yolların geçtiği yabancıların uğradığı şehirlerde olduğu görülebilir. Bu nedenle Tanzimat ile birlikte büyük şehirler ve taşra arasında konuşulan dilin farklılaşmasının hızlandığı görülmektedir. Merkez-çevre kuramı olarak da bilinen bu durum özellikle ticaretin yoğun olduğu ve farklı unsurların bir arada yaşadığı Beyoğlu, Galata gibi bölgelerde çok daha karmaşıktır.⁶⁵ Tanzimat ile birlikte kelimelerin Türkçeye alımını incelediğimizde devletin yüzünü Batı'ya çevirmesinin sonuçları Türkçenin söz varlığından izlenebilir.⁶⁶

Terim yapma ve kelime ödünçleme hakkında diğer önemli etki ise diğer Türk dillerinden kelime ödünçlemesi yapılmasıdır.⁶⁷ Türkçeye Batı dillerinden kelime alınmasının politik bir tercih sonucu olması gibi Doğu Türkçesinden kelime ödünçleme fikirleri de belirli bir tercihin sonucudur. Tanzimat'a kadar devletin yüzünün kültürel ve teknik konularda Batı ile bazı temas noktaları da bulunmasına rağmen ağırlıklı olarak Ortadoğu ve İslam'a dönük olması imparatorlukta yazılan dilde Farsça ve Arapça kelime sayısını artırmıştır. Reform süreci ile birlikte Batı kaynaklı kelimelerinin Türkçe içerisinde görünümünün artması tek yenilik değildir. Diğer Türk lehçelerinden kelime

---

⁶⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Özdemir Kaptan Arıkan, *Beyoğlu: Kısa Geçmişi, Argosu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 199.

⁶⁶ Ahmet Bican Erçilasun Tanzimat metinlerini incelediğinde Batı Türkçesinde başından beri Rumca ve İtalyanca kelimelerin kullanıldığını, ancak Tanzimat Dönemi'nde Türkçeye Fransızca ve İtalyacadan yeni ödünçlemeler yapıldığını belirtir. Bunlar: poliçe, elektrik, alafanga, kontrat, makine, tipografya, parantez, virgül, balo, torpil, milyon, milyoneri banker, protesto. Ahmet Bican Erçilasun, "Tanzimat Gramerlerine Göre Tanzimat Döneminin Dili" *Tanzimat Edebiyatı* ed. İsmail Parlatır (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), 66.

⁶⁷ Ali Akar, *Türk Dili Tarihi*, 296.

alma isteği Türkçülük akımının sonucu olan politik bir duruş haline gelmişti. Ahmet Vefik Paşa'nın ayrıntıya girmeden önerdiği ve Şemsettin Sami ile başlayan, Batı Türkçesi olan Osmanlı Türkçesi'nin Doğu Türkçesi ile yakınlığından ve aynı kökten geldiği fikri bu dillerden kelime ödünçlemesi yöntemi ile terim üretilmesi düşüncelerini ortaya çıkarmıştır. Şemsettin Sami Kamus-i Türki'nin mukaddimesinde Türkçenin Doğu ve Batı lehçelerinin Güney ve Kuzey Almancası, Toskana ve Napoli İtalyancası, Mısır Arapçası ile Fas-Tunus Arapçası arasındaki farklılıklardan fazla olmadığı düşüncesinden hareketle Doğu Türkçesinden “öztürkçe” kelimelerin alınarak aynı zamanda iki lehçenin birbirine yaklaştırılmasının amaçlanmasını önerir.⁶⁸ Sami, Lisan-ı Osmanî ibaresini kullanmaz ve eserinde Osmanlı Türkçesi söylenişinin Çağatay Türkçesi tabirinin mukabili olarak Batı Türkçesini karşıladığını belirtir.⁶⁹ Bu nedenle Osmanlıca adlandırmasına karşıdır.

Ödünçleme meselesinde Türkiye dışından Kazan Tatarlarından Gaspıralı İsmail Bey'in Türk lehçelerini birbirine yaklaştırarak “dilde, fikirde, işte birlik” anlayışı Osmanlı topraklarında da karşılık bulmuştur. Hüseyin Kazım Bey *İçtihad* gazetesinde 1909 yılında yazdığı yazıda Gaspıralı İsmail'in ismini anmasa da “Ceditçiliğin” ortal dil olarak kabul edeceği “edebi dil” in Osmanlı Türkçesinin üstünlüğünden dolayı Turan ülkelerinin Osmanlı Türkçesi'ni temel alması gerektiğini savunmuştur. Terim yapma ve ödünçleme konusunda görüşlerini belirten bir başka düşünür Ziya Gökalp'tir. Gökalp dilden yabancı kelimeleri atma taraftarlarını eleştirerek bu kişileri “tasfiyeci” olarak niteler. Ayrıca Türkçülerin nazarında unutulmuş eski Türkçe kelimeleri canlandırma veya Çağatayca, Özbekçe, Kırgızca ve Tatarca'dan bulunabilen uygun kelimelerin dile alınıp zenginleştirme usulüne karşı çıkar. Gökalp'e göre bu durum dilin ve milletin tarihi devamlılığına aykırıdır. Dilin daha doğal ve az müdahale ile dilde yaşayan ve halk dilinde alışılmış her kelimenin Türkçe olduğunu savunur.⁷⁰ Gökalp tıpkı Tanzimat aydınları gibi Arapça ve Farsça terkip ve birtakım edatların dilde kullanılmamasını savunarak böylece Tanzimat aydınların muhafazakâr tavrını devam ettirir. Böylece Tanzimat ile birlikte Batı

⁶⁸ Mehmet Saray, *Türk Dünyasında Dil Ve Kültür Birliği* (Ankara: T.D.K. Yayınları, 2008), 53.

⁶⁹ Şemsettin Sami, *Kamus-i Türkî*, (İstanbul: İkdam Matbaası, 1315), 8.

⁷⁰ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 127-140.

ve Doğu'ya bakışın değişmesinin getirdiği etkiler Türkçeye kadar ulaşmış ve kişiler kendi dünya görüşlerine göre Türkçe'nin yenileşmesini savunmuşlardır.

Batı'ya yüzünü dönme ilk önce devlet dilinde başlayarak birçok kavram ve kelimenin anlam ve kullanım alanlarının değişmesine yol açmıştır. Dile giren modern kavramlar toplumda başlayan değişimin ilk işaretleridir. Bu değişimler Tanzimat'ta halka inmesi de aydınlar arasında kullanılmaya başlanması ile bir zihniyet değişimini gösterir. Osmanlı'da kelimelerin laikleşmesi, demistifiye edilmesi ayrıca dilin politize olmasının da başlangıcıdır. Reform ile birlikte dünyevi kelimeler daha fazla kullanılmaya başlamıştır.⁷¹ Orhan Koloğlu'nun yaptığı araştırmalarda görüldüğü üzere 1828-1867 tarihleri arasında devlet eliyle çıkarılan *Vekayi-i Mısıriyye* ve *Takvim-i Vekayi*, yarı-özel mahiyette olan *Cerîde-i Havadis*, *Rûşnâme-i Cerîde-i Havadis* ve ilk özel gazete *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkâr* gazetelerinde ilk kez kullanılarak Türkçeye alınan 331 kavram ve kelimeden 210'u Batı'dan Türkçeye uyarlanmadan alınmış, 27'si ek ya da sözcüklerle tamamlama kurularak Türkçeleştirilmiş, 94'ü ise Türkçe ile Batılı ibarelerin karıştırılması yoluyla kullanılmıştır. Yine Koloğlu'na göre bu kelimelerin %35'i toplumsal yapı, dünya görüşü, siyaset ve bilim; %26'sı bilim ve teknoloji ve malzemeler; %23'ü yeni meslek, görev ve kurumlar; %11'i ekonomi, maliye, ticaret ve %5'i gündelik hayat ile ilgilidir.⁷² Bu zihniyet değişimi Tanzimat'la başlayarak Cumhuriyet'e kadar devam etmiştir.

Terim yapma üzerine Meşrutiyet döneminde Maarif Nezareti tarafından Mahmut Esad başkanlığında kurulan "İstılâhat-ı İlmiyye Encümeni" bir paradigma değişimi olarak dildeki terimler üzerine birtakım çalışmalar yapmıştır. Ancak üyelerin dile bakışlarına baktığımızda genellikle ıslahatçıların tasfiyeciler karşısında baskın olduğu görülür.⁷³ İstilahçılar bu komisyonda

⁷¹ Ejder Okumuş, "Geleneksel Siyasal Kimliğin Çözülmesinde Tanzimat (1839-1856)", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 5, Sayı.4, (2005): 27.

⁷² Orhan Goloğlu, "İlk Gazetelerimiz Aracılığıyla (1828-1867) Dilimize Giren Batı Kavram ve Sözcükleri," *9. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 5-9 Eylül 1990, c. 5, (Ankara, T.T.K Yayınları), 1645-1648.

⁷³ Mahmud Esad, üyeleri de: İbrahim Aşkî, Ahmed Naim, Esad Şerefeddin, Ahmed Ağaoğlu, Besim Ömer Paşa, Celâl Esad (Arseven), Celâl Sahir, Hasib, Hulûsi, Halid Ziya (Uşaklıgil), Rıza Tevfik, Rauf Yekta, Salih Zeki, Sabri, Âli, Ziya (Gökalp), Kemal Cenab, Mehmed Cemil,

terimlerin Arapça köklerden yapılmasını savunmuşlar ve çalışmalar sonucu ağıdalı dile sahip eserler vücuda getirmişlerdir. Örneğin; “yeme, içme, giyinme” yerine, “ekl ü şürb ü telebüs” kelimeleri gibi dönemi için bile fazla süslü kelimeler önerilmiştir.⁷⁴

Bu düşünceler Cumhuriyet dönemine aksetmiştir. Diğer Türk dillerinden tarama veya ödünçleme yoluyla kelime ve terim yapmanın yanı sıra yapay olarak türetilme yoluyla da kelime yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu minvalde Özbek, Kazak vs. Türk lehçelerinden Türkçeye sözcükler alınmıştır. Atatürk bizzat yazdığı kitapta geometri ile alakalı terimlerin Türkçe karşılıklarını türetmiş ve bu reformlara katkı yapmıştır. Terim yapma ve sözcük ödünçlemesi konusunda eklektik olmayan ve dilin genişleterek zenginleştirilmesini amaçlayan Tanzimat düşüncesi Şemsettin Sami ile birlikte diğer Türk dillerinden kelime alınması ardından tasfiye tartışmalarına bırakmıştır. Bu konuda Cumhuriyet’in ilanına kadar bir düşünce birliğine varılamamıştır. Türkçeye kelime alımı noktasında Osmanlı döneminin genel politik duruşu olan farklı diller ile zenginleşme yöntemi Fransızca ve diğer Avrupa dilleri ile devam ederken Doğu Türkçesinden kelime ödünçlemesi üzerine yapılan tartışmalar dil olarak Türkçe’nin diğer tüm lehçeleri ile sahiplenilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Dilin daha milli ve Osmanlılık ideolojisinin gereklerine dışına çıkarak kültürel kelime aktarımının doğal seyrine müdahale edilmesi noktasında ilk tartışmalar olması yönüyle önemlidir. Böylelikle Osmanlı Devleti’nde konuşulan dilin ayrı bit dil olmadığı ve diğer Türk dilleri ile birlikte birleştiği görüşü Osmanlıcanın üç dilden oluşan yapay bir lisan olmadığını ve Türkçe lehine tavır konulduğunu gösterir.

1.3.) Sözlük ve İmla

Terimlerin kullanımı ve Türkçe’nin bilimsel dil yapılması konusunda Genç Osmanlılar arasında öne çıkan Namık Kemal’dir. Namık Kemal Türkçe’nin kapsamlı bir sözlüğünün hazırlanmasını dillendiren ilk

---

Mehmed Hamdi, Mehmed Ali Ayni, Mehmed Fatih, Mehmed Fuat (Fuat Köprülü), Mazhar Hüsnü, Mahmud, Nutki” den ibarettir.

⁷⁴ Ağah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 357-358.

kişilerdendir. Namık Kemal'e göre Arapça ve Farsça ağırlıklı eski lügatler mevcut dili iyi yansıtamamaktadır ve doyurucu değildir. Namık Kemal tıp kavramlarını da dile getirerek Latince ve Arapça kavramların Türkçe karşılıklarının bulunması gerektiğini Türkçe karşılığı bulunamayan ıstılahların (terimlerin) yerine tercüme veya aynen kelime alınmasını ister.⁷⁵ Yine merkezileşmenin ve Batılaşmanın bir örneği olan sözlüğe ve kayıt altına almaya önem verme, Batı'da Latincenin bilim dili olarak bilimsel terimlerin çoğunun kaynağı olmasına tepki olarak ulusal dilleri konuşan Avrupalı düşünürlerin başvurdukları bir yoldur. Tanzimat son dönemi ve Meşrutiyet ile hızlanan sözlük çalışmaları bizde bu hareketlerin yansımalarıdır.

Dönemin dile farklı bakış açısına sahip şahsiyeti Ahmet Vefik Paşa'dır. Ahmet Vefik Paşa Osmanlı topraklarındaki ilk Türkçülerden biri olarak yazdığı *Lehçe-i Osmanî* adlı eserinin önsözünde Türk lehçeleri ve Oğuz lehçesi hakkında bilgi vererek hem Osmanlı hem de diğer Türk lehçelerinin araştırılıp öğrenilmesi gerektiğini savunur. Ayrıca Türkçe kökenli sözcükleri Arapça ve Farsça sözcüklerden ayırarak ön plana çıkarmış ve Türkçe kelime kullanımını teşvik etmiştir.⁷⁶ İlki 1876, ikincisi cildi ise 1888/1889 yılında olmak üzere basılan eser, Türk sözlükçülüğünde yeni bir dönemi başlatmış ve kendisinden sonra yazılan sözlükleri de referans eser olarak etkilemiştir.

Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmanî* adlı eserine yazdığı önsözde Türk lisanlarının Guz (Oğuz)-Kıpçak-Çağatay olarak üç ana şubeye ayrıldığını aktarmasına rağmen Osmanlı sahasında kullanılan dilin Osmanlı Lehçesi olarak zikretmesi dönemin genel kabulüne uygun olarak Türkçe adlandırmasının henüz yaygınlaşmadığını gösterir.⁷⁷ Bu noktada Osmanlı Lehçesinin Paşa tarafından Türk lehçelerinden biri olarak görülmesine karşın dilin isminin Türkçe olarak adlandırmayarak Tanzimat aydınlarının dilin ismi konusundaki kavram kargaşasını devam ettirir.

⁷⁵ Raşid Koç, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Aydınlarının Türk Dilinin Eğitime ve Yapısına Bakışları" *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33, (2007): 16.

⁷⁶ Mehmet Saray, *Türk Dünyasında Dil Ve Kültür Birliği*, 75-78.

⁷⁷ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015), 34.

Yerel entelektüellerin yanında Tanzimat döneminde Batı'dan gelen uzmanların da modern Türk sözlükçülüğün kurulması üzerine büyük katkısı olmuştur. Bu şahsiyetlerin en önemlilerinden birisi reformcu Sir James William Redhouse'tır. 1842 yılında bitirdiği *Müntababât-ı Türkiyye* başlıklı el yazması sözlüğünün ilk baskısı *Kitâb-Müntababât-ı Lüğât-i Osmâniyye* adıyla 1852/1853 yılında basılmıştır.⁷⁸ Sözlüğün getirdiği yenilik Arapça ve Farsça alıntı sözcükler, tamlamaların Türkçedeki şekil ve manalarıyla madde başı yapılmasıdır.⁷⁹ Sözlük, o dönemde Osmanlı Türkçesinde kullanımda olan Arapça-Farsça kelimeleri derleyen ve bu kelimeleri Arap alfabesinin harf sıralamasına göre dizgen ilk sözlüktür. Ancak kitabın başlığında görüldüğü gibi kullanılan dilin Osmanlı dili olarak benimsendiği görülür. Sözlük için Osmanlı sahasının ilk “Arapça Farsça Yabancı Kelimeler Sözlüğü” tanımı yapılabilir.⁸⁰

Dönem içerisinde yazılan diğer eserlere baktığımızda İbrahim Şinasi 1851 yılında yayınladığı *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniyye* adlı eserinde halkın kullandığı atasözlerini toplamış ve mukaddimesinde böylece bir milletin atasözlerinin halkın felsefesini ve dünya görüşünü yansıttığı için değerli olduğunu, kayda geçirilmesi gerektiği için bu işe giriştiğini anlatır.⁸¹ Esad Efendi'nin *Lehce'tü'l-Lüğat* başlıklı eseri sadece Türkçe kelimeleri içerip bu kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıklarını içermesi, Ahmet Vefik Paşa'nın yazdığı *Lehce-yi Osmanî* Türkçe sözcükleri ayrı, Arapça-Farsça sözcükleri ayrıca vermesi; Muallim Naci'nin *Lüğat-ı Naci'si* ve Mehmet Salahi'nin *Kâmûs-ı Osmanî* adlı eseri sadece Arapça-Farsça kelimeleri içermesi nedeniyle Türkçe'nin söz varlığına yaptığı katkı açısından yarım kalmıştır. Türkçenin o dönemde kullanılan tüm sözcüklerini içeren bir lugat yapmayı ilk defa Şemseddin Sami başarmıştır. Faruk Kadri Timurtaş'ın aktardığı bilgilere göre: “1899'da başlanan 1901'de

⁷⁸ Carter Vaughn Findley, “Sir James William” İslam Ansiklopedisi, Erişim Tarihi 27 Nisan, 2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/redhouse-sir-james-william>.

⁷⁹ Şükrü Halûk Akalın, *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü*. Elginkan Vakfı 3. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı: 19-21 Nisan 2017, Geçmişten Bugüne Türk Sözlükçülüğünden Bir Kesit: Türkiye Türkçesi Sözlükleri Sergisi Kılavuz Kitabı. (İstanbul 2017), 56.

⁸⁰ Paşa Yavuzarslan, *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü* (Ankara, Tiydem Yay, 2009), 30.

⁸¹ İbrahim Şinasi, *Durub Emsal-i Osmaniyye*, (İstanbul: Ebuzziya Matbaası,1302,) 4.

tamamlanan bu eserde Redhouse sözlüğü ile *Lehce-yi Osmaniden* yararlanılmıştır.”⁸²

Kâmûs-ı Türkî'nin önsöz kısmında Şemseddin Sami dilimizin Türkçe lisanı olarak adlandırılması gerektiğini, bu dilin lügatinin başlığı için başka bir adlandırılma yapılmasının abes olduğunu aktarır. Sami'ye göre Türkçede yaygın olarak kullanılan ve herkes tarafından bilinen yabancı sözcükler de Türkçe kabul edilmelidir. Böylece Şemseddin Sami lisan adlandırılmasında en kesin tavır koyan Tanzimat aydını olmuştur.⁸³

Şemseddin Sami Doğu Türkçesinden pek çok sözcüğü eserine almak düşüncesinde olsa da çoğunluğun tepkisinden çekinerek bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Şemseddin Sami'nin reform konusundaki tek geri adımı bu tutumudur. Bunun yanında sözlükte kullanımdan düşmüş veya seyrek kullanımda olan Türkçe sözcükleri de lügate alarak diriltmek ve canlandırmak istediği görülür. Tüm bunlar Şemseddin Sami'nin Türk dil planlamasında hem dilin adlandırılmasında hem de kullanılacak dilin yapısı konusundan dönemin öncüsü olarak nitelendirilebilmesini sağlar.

Tanzimat Dönemi'nde sözlük isimlerinde kullanılan başlıklara bakıldığında Tanzimat Dönemi'nde dilde milliyetçiliği ile bilinen Ahmet Vefik Paşa'nın dahi içinde bulunduğu sözlükçü grubunun eserlerine verdikleri isimlerde, kullanılan dilin Osmanlıca ya da Türkçe olduğu üzerine bir fikir birliğinde bulunamadıkları görülür. Şemseddin Sami'nin 1901 yılında yayımlanan *Kamûs-ı Türkî* adlı sözlüğü Türk sözlükçülüğünde kilometre taşı olarak lügati yapılan dilin Türk Dili olduğunu vurgulayarak kullanılan dilin Türkçe olduğunu sözlükler içerisinde ilk kez belirtmiştir.

Tanzimat Dönemi'nde aydınların dil üzerinde reform gerekliliğine inandıkları bir başka nokta imla meselesidir. Bu noktada Ziya Paşa'nın “Şiir ve İnşa” makalesindeki bölüm Paşa'nın Osmanlı katiplerinin bocalamalarının ve

⁸² F. Ahimi, “Ali Çiçek'in Yazısı Üzerinden Şemseddin Sami'nin *Kâmûs-ı Türkî*'sinin Sözlük Bilimi Açısından Değerlendirilmesi” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, c.6, s.1, (2017): 196-198.

⁸³ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016), 11.

bürokratik dilin gelişip daha elverişli olmamasının arkasında yatan sebepleri iyi irdedelediğini gösterir:

“Zira vaktiyle Türkçeye mahsus lügat kitabı yapılmamış ve Osmanlılar milel-i saireyi (başka milletleri) daire-i hükümlerine aldıkça her birinden gördükleri yeni şeylerin isimlerini o milletin lisanından alıp az çok bozarak kullanmış ve her kâtip bu lügati sükûn ve harekâtının (okunuşu sağlayacak işaretlerin) zihnince uyan bir şekliyle yazıp saireleri dahi diğer surette zaptetmiş olduklarından imlâ öğrenecek kişi evvel emirde (öncelikle) bunların hangisine tabii olacağına mütehayyir olur (şaşıır)”

Ziya Paşa'nın imla konusundaki tespitlerinin doğruluğuna karşın makalede elle tutulur bir teklifte bulunmadığı yalnızca durum tespiti yaptığı görülür. Ancak özellikle yazı dilinin adının Türkçe olduğunu belirtmesi ile çağdaşlarından farklı düşündüğü görülmektedir. Bu konuda yazan aydınlardan bir diğeri Ali Suavi'dir. Ali Suavi Muhbir gazetesinde yazdığı yazıda imlanın çapraşıklıktan kurtuluşu mümkün değilse, işaret gibi eski usulü bozacak işler yapmak yerine mevcut olanın ıslah edilmesini teklif eder.⁸⁴ İki edebiyatçının da teklif konusunda muhafazakâr kalması ve devrim niteliğinde değişimler önermeyerek dilin “ıslah” edilmesini önermesi devrin yenileşme anlayışı ile paralellikler gösterir. Bu dönemde yazarlar tarafından ortaya atılan dilde reform düşünceleri Şinasi'nin *Şair Evlenmesi*, Mithat Efendi'nin bazı romanları haricinde büyük oranda hayata geçirilememiş ve sadece fikir sahasında kalmıştır. Dönemin gramer kitaplarından Halit Ziya Bey'in *Kavaid-i Lisan-i Türkî* başlıklı eserinde Türk dili adlandırması yapılmasının yanında noktalama işaretleri ilk kez tanıtılmış, önemi ve kısaca nerelerde kullanıldığı aktarılmıştır⁸⁵

1.4.) Ölçünlü Dil/Standartlaşma

Tanzimat döneminde standartlaşma ve ölçünlü dilin belirlenmesinde devlet tarafından belirli bir karar verilmemiştir. Henüz halk dilinin resmi yazışma diliyle yeteri kadar yakınlaşmaması nedeniyle ölçünlü dil konusunda herhangi bir adım atılmamıştır. Ancak Tanzimat devrinde yazılan ve Tanzimat

⁸⁴ Agah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 116.

⁸⁵ Ahmet Bican Ercilasun, “Tanzimat Gramerlerine Göre Tanzimat Döneminin Dili” *Tanzimat Edebiyatı* ed. İsmail Parlatur, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), 66-67.

dilini yansıtan gramer kitaplarında açıkça dile getirilmese de standart dilin İstanbul lisanı olarak kabul edildiği görülür. Ölçünlü dil konusunda ilk değişimler Tanzimat ile birlikte Tercüme Odası'nda dil öğrenen yeni nesil Türklerin Saray ve Bab-Âli dilini çözmesi ve farklılaştırması ile başlamıştır. Böylece kalıplaşmış olan dil yapısı ilk kez bozulmuş ve değişimlere açık hale gelmiştir.⁸⁶

Bu konuda istisna bir şahsiyet olan Ali Suavi ilk kez, “dile getirilmesi uygun olan her şeyi İstanbul'da kullanılan basit dil ile, herkesin anlayabileceği bir anlatım diliyle” dile getirmenin gerekliliğini Muhbir gazetesindeki yazısında belirterek, yazarları bu konuya eğilmeye çağırmıştır. Örneğin dilde bulunan “şarap” gibi sözcükleri kullanmak yerine “ateşrenk” gibi yapay ve ağıdalı kelimeleri sırf ezoterik bir dil anlayışı ve elitizm için kullanmamak gerektiğini savunur. Burada bahsedilen İstanbul'da kullanılan basit dil, dil politikalarında daha sonra kullanılacak bir tabir haline gelecektir. Dili sade kullanabilmek için dilde zaten bulunan sözcükleri daha da süslü hale getirmek ve örneğin “şarap” yerine “ateşrenk”i kullanmak yerine doğrudan şarap demeye çağırır.⁸⁷

Özellikle fiiller üzerinden incelendiğinde Ahmet Cevdet Paşa *Kavaid-i Osmâniyye*'de “-yor” ekinin hem ince hem de kalın tabanlarda “-yor” şeklinde uyuma girmediği belirtmiş ve bunu İstanbul'da konuşulan dilden aldığı söylemiştir. Ayrıca “sağır keften” bahsettiği bölümde “bu kaf İstanbul'da nun gibi okunur” denmektedir.⁸⁸ Görüldüğü gibi dönemin gramerinde örnek alınan standart dil İstanbul'da konuşulan lisan olarak seçilmiştir. Ancak tam anlamıyla bir standart dil devlet tarafından seçilmemiş ve bu durum Kanun-i Esasi'nin ilanından sonraya bırakılmıştır.

Ölçünlü dilin seçilmesi ve kullanılması ile ilgili tartışmalar 2. Meşrutiyet'in ilanından sonra Ömer Seyfettin ve yazıları etrafında cereyan etmiştir. Ömer Seyfettin “İstanbul Türkçesi” adıyla yayımladığı kısa yazı ile “Yeni Lisan”da ilk kez açıkladığı üzere bütün Türklerin umumi ve edebi

⁸⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007), 253.

⁸⁷ Ali Suavi, *Muhbir Gazetesi*, 1867'den, aktaran, Ediskun, 33.

⁸⁸ Ahmet Bican Ercilasun, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), 30-31.

lisanının İstanbul Türkçesi olduğu savını daha da ayrıntılı ele almıştır. Yapılan eleştirilere karşı İstanbul Türkçesi'nin Arap ve Farsça terkipleri savunan Türkiyatçıların dili olmadığını, İstanbul halkının yarısından fazlasının anlamadığı bu yapay lisanın İstanbul Türkçesi olmadığını açıklayıp, gerçek İstanbul Türkçesi'nin ne olduğunu açıklar. Ömer Seyfettin'e göre kitabet dili ya da münevverlerin konuştuğu ağdalı, ıstıhlalı, gayri tabii dilin yerine az okumuş, az münevver İstanbul kadınının dilini “altun” gibi bir dil olarak tanımlayarak, tabii dilin bu olması gerektiğini savunur.⁸⁹

Genç Kalemlerin çıkış tarihleri imparatorlukta neredeyse tüm gayrimüslim unsurların yaşadığı toprakların kaybedildiği yıllara rastlar. Hem yenilginin ve Balkanlarda diğer milletlerin zulmü hem de kurtuluş için yeni arayışlar Türk milliyetçiliğinin önem kazanmasına yol açmış bu milliyetçilik en önemli unsuru olan dilde yenilikte görülmüştür. Bu minvade ölçünlü dilin nitelikleri hakkında düşüncelerini dile getiren diğer önemli isim Ziya Gökalp'tır. Tıpkı Ömer Seyfettin ve Yeni Lisan hareketi gibi İstanbul Türkçesinin yeni standart dil olması gerektiğini savunan Gökalp, İstanbul'da konuşulan “İstanbul lehçesi” ile yazılan ancak konuşulmayan “Osmanlı lisanı” arasında büyük farklar olduğunu belirtmiştir.⁹⁰ Gökalp'e göre bir milletin lisanı payitahtta konuşulan lisandır. Ancak İstanbul'un özel olarak yarattığı yapay dili Ziya Gökalp, Osmanlı esperantosuna olarak adlandırır. Yazı dilinin hiçbir zaman konuşma dili olmadığını, olsa bile başka illerde konuşulan Türkçeden uzak olacağı için yaygınlaşamayacağını söyleyen Gökalp çözümün yazı dilinin konuşma diline yaklaştırılması olduğunu savunur.⁹¹ Sonuç olarak, Gökalp ile birlikte üç dilin terkipli olan yapay “Osmanlıca” düşüncesi Türkçe'nin lehine son bulmuştur.

Toplum dilbilimde yüksek zümre ve alt zümre olarak ayrılan iki dil değişkeninden Ziya Gökalp'in tercihi alt zümrenin konuştuğu dilin temel

⁸⁹ Ömer Seyfettin, *Türklük Üzerine Yazılar: Bütün Eserleri*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2002), 113-119.

⁹⁰ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 125.

⁹¹ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 126.

alınmasıdır. Bu nedenle 2. Meşrutiyet dilde iki zümreyi uzlaştırma yerine tamamen halka gitme düşüncesi nedeniyle radikal değişim içermektedir.⁹²

Sonuç

Dilde reform çalışmaları Osmanlı sahasında ilk kez Tanzimat ile başlamış; süreç süreklilik arz ederek Cumhuriyet döneminde yapılan birçok reforma kaynaklık ve öncülük etmiştir. Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde tartışılan, bazı uygulamaları hayata geçen bu reformlar bir birikim sonucu süzülerek Harf İnkılabı ve Türk Dil Devrimi'nin başlangıcını oluşturmuştur. Tanzimat nesli olan Ziya Paşa, Namık Kemal gibi aydınlar dilde düşündüklerini hayata geçirememiş; bu nedenle Tanzimat'ta düşünülen reformlar genellikle fikir aşamasında kalmıştır. Dönem içerisinde kafa karışıklığına neden olan ve henüz belirlenemeyen en büyük sorunlardan birisi merkezileşme, milli tarih ve dilin belirlenmediği bir ortamda konuşulan ve yazılan dilin adının ne olduğu üzerine tartışmalardır. Bu konuda görüşlerini belirtenlerin genellikle ait oldukları ideolojik kampa göre harekete ettikleri görülse de kimi aydınların tercihlerinde tamamen bilinçsizlik ya da dilin adlandırılmasının hayati bir durum olarak görülmemesi nedeniyle sürekli değişimler görülmektedir. Şinasi'nin Osmanlı lisanı ve Türkçe kullanımları henüz Türkler arasında Türkçülüğün ciddi tartışılan konulardan olmadığı erken dönemlerde bilinçli bir tercih değildir. Ziya Paşa'nın değişen bakışı ise Bab-ı Âli ile yaşadığı sorunların seyrine göre değişmektedir. Namık Kemal, Ahmed Cevdet Paşa ve Ahmet Mithat Efendi Osmanlılık düşüncesine uygun olarak ölçünlü dilin Osmanlı lisanı olarak kapsayıcı yönünü vurgulasalar da dilin adını yaşadıkları kavram kargaşası neticesinde değişimli kullanırlar. Türkçülüğe daha yakın olan Ali Suavi, Şemseddin Sami ve Ahmet Vefik Paşa ise dilin isminin Osmanlıca değil Türkçe olması konusunda daha kesindir. Örneklerden de anlaşıldığı üzere kullanılan dilin ismi, hangi vilayette konuşulan dilin ölçünlü dil olması gerektiği üzerinde aydınlar henüz hemfikir değildir. Tanzimat'ın aydınların kafasında

---

⁹² Anthony Kroch, "Toward a Theory of Social Dialect Variation". *Language in Society*. C.7 S.1: 17.

yarattığı ikilik kullanılan dilin isminin Osmanlıca mı yoksa Türkçe mi olduğu noktasında bazen kendi çalışmalarında bile fikir birliğine varamamalarına sebep olmuştur. Devletin resmi dil olarak Türkçeyi henüz kabul etmemesi ve dile müdahale tartışmalarına dahil olmaması ayrıca Tanzimat aydınının Batı'yı Devlete göre daha yakından takip etmesi ve çok çeşitli kaynaklardan beslenmeleri aydınların dil planlaması ile ilgili önerilerinde fikir birliği sağlanmamasına ve farklı düşüncelerin dönem içerisinde savunulmasına neden olmuştur. Bu durum dilin standardizasyon sürecinin yavaş seyretmesine ve uzamasına yol açmıştır. Osmanlı entelektüellerinin fikrini değiştiren Türk modernleşmesinin her alanındaki yenileşmelerde görüldüğü gibi Kanun-i Esasi'den itibaren devletin bu konuya müdahil olması ve konulan madde ile resmi dilin Türkçe olarak ilan edilmesidir.

1. Meşrutiyet'in ilanından sonra Genç Kalemler ve Türkçülük cereyanları ile birlikte dilin tanzimi tekrar gündeme gelmiş, yazarlar bir adım daha ileri giderek Arapça ve Farsça terkiplerin dilden atılması yönelmişlerdir. Bu noktada Arap harflerinin Türkçe'nin yazılıp okunmasında yarattığı sorunları gören aydınlar bazı denemelere girişmişlerdir. Kullanılan dilin isminin Türkçe olduğu konusu tartışma konusu olmaktan çıkarak genel kabul haline gelmiştir. Enver Paşa'nın öncülük ettiği Enverî harfler bu denemelere önemli bir örnektir. Latin alfabesi zaten telgraf gibi hizmetlerde kullanımda olduğundan geçişte bazı rahatlamalar sağlansa da asıl yenilik Harf Devrimi'dir. Tüm bu değişimler tek elden ve bir günde karar verilmiş reformlar değil, neredeyse bir asır süren ve süzülerek gelen reformlar olarak tarihsel devamlılığın kanıtlarındandırlar. Dolayısıyla sözlük, imla, ölçünlü dil, harf inkılabı ve sadeleşme dil reformunun ayrı cepheleri olarak kendi içerisinde tartışılarak geliştirilmiş ve bugünkü halini almıştır. Cumhuriyet döneminde ise iki farklı yol izleyecek olan dilde reform meselesi muhafazakâr hükümetlerin iktidarında daha korumacı sol tandanslı hükümetler iktidarında daha radikal bir hal alarak günümüze kadar gelmiştir. 2000'li yıllardan sonra bu iki kutup çözülmüş ve dilde reform konusu yoğun bir tartışma alanı olmaktan çıkarak daha çok dil tarihi ile ilgili araştırmaların konusu haline gelmiştir.

Bu makalenin savunduğu ve kanıtlamaya çalıştığı hipotez bugün Osmanlıca ve Türkçe'nin iki ayrı dil olduğuna yönelik algının, Cumhuriyet

Dönemi'nin Harf İnkılâbı ile birlikte alfabenin değişimini yarattığı ikilik ve eski yazının bilinmezliğinin sıradan halkta yarattığı algıdan kaynaklanmadığı, Tanzimat Dönemi'nden başlamak üzere iki kullanımın entelektüellerin bilinçli ve bilinçsiz tercihlerinin, yanlış kullanımlarının ve Tanzimat reformlarının genelinde de görüldüğü üzere kararsızlıklarının başlattığıdır. Kimi noktalarda Tanzimat aydınları birbirine yaklaştırmak istedikleri halk dilini daha iyi anlaşılacak için Türkçe, zümre dilini Lisan-ı Osmanî olarak belirtmişler, bazı durumlarda ise değişimli kullanmışlardır.

Kaynakça

Araştırma Eserleri

AFYONCU, Erhan, Ahmet Önal, Uğur Demir. *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2010.

AHMET, Cevdet Paşa. *Tertib-i Cedid Kavaid-i Osmaniyye*, haz. Esra Karabacak. Ankara: T.D.K Yayınları, 2007.

Şükrü Halûk Akalın. Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü. Elginkan Vakfı 3. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı: 19-21 Nisan 2017, Geçmişten Bugüne Türk Sözlükçülüğünden Bir Kesit: Türkiye Türkçesi Sözlükleri Sergisi Kılavuz Kitabı. (İstanbul 2017).

AKAR, Ali. *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2012.

AKÇURA, Yusuf. *Türkçülüğün Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015.

ARIKAN, Özdemir Kaptan. *Beyoğlu: Kısa Geçmiş, Argosu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

BOSNALI, Soner. “Dil Planlaması Ve Standartlaşma Kapsamında Yeni Lisan Hareketine Toplumdilbilimsel Bir Yaklaşım” *100. Yılında Yeni Lisan Hareketi ve Milli Edebiyat Çalıştayı Bildirileri*, ed. Hülya Argunşah, Oğuzhan Karaburgu. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2014.

CİHAN, Ahmet. *Osmanlıda Eğitim*. İstanbul: 3F Yayınevi, 2007.

BERKES, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.

DEMİRCİ, Kerim. *Türkoloji İçin Dilbilim Konular Kavramlar Teoriler*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2013.

ENGİNÜN, İnci. *Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923)*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

ERCİLASUN, Ahmet Bican. “Tanzimat Gramerlerine Göre Tanzimat Döneminin Dili” *Tanzimat Edebiyatı* ed. İsmail Parlatır. Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.

ERTAYLAN, İsmail Hikmet. *Ziya Paşa*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932.

GÖKALP, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.

GÖKBERK Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.

GÖKBERK, Macit. *Dile Gelen Felsefe*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

HABERMAS, Jurgen. *The Philosophical Discourse of Modernity: Twelve Lectures (Studies in Contemporary German Social Thought)*. Cambridge: MIT Press, 1990.

HOFSTEE, Peter M. “The French Reaction: An ecological approach to language policy in metropolitan France” *Yüksek Lisans Tezi*, University of Leiden, 2017.

HOLMES, Janet. *An Introduction to Sociolinguistics*. New York: Routledge, 2013.

İNALCIK, Halil. *Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2016.

KİNROSS, Lord. *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*. çev. Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar, 1995.

KOÇAK, Orhan Kemal, "Türkiye'de Reform Geleneği Açısından Dil ve Yazı Sorununun Dönüşümü ve Harf Devrimi", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2009.

KORKMAZ, Zeynep. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*. Ankara: T.D.K Yayınları, 2017.

MİTHAT, Ahmet. *Üss-ı İnkılap*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.

LEVEND, Agah Sırrı. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ankara: T.T.K Yayınları, 1960.

LEWIS, Bernard. *The Emergence of Modern Turkey*. London: Oxford Press , 1968.

ORTAYLI, İlber. *Osmanlı Barışı*. İstanbul: Da Yayıncılık, 2003.

ÖLKER, Perihan. *Tanzimat Basınının Dili*. Ankara: T.T.K Yayınları, 2016.

SADOĞLU, Hüseyin. *Türkiye'de Ulusçuluk Ve Dil Politikaları*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

SARAY, Mehmet. *Türk Dünyasında Dil Ve Kültür Birliği*. Ankara: T.D.K. Yayınları, 2008.

SHAW, Stanford. *History of The Ottoman Empire Volume I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808*. Cambridge: Cambridge Uni Press, 1976.

SEYFETTİN, Ömer. *Türklük Üzerine Yazılar: Bütün Eserleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2002.

SEYFETTİN, Ömer, Bütün Nesirleri, haz. Nazım Hikmet Polat, Ankara: T.D.K Yayınları, 2016.

SAMİ, Şemsettin, *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.

SAMİ, Şemsettin, *Kamus-i Turkî*, İstanbul: İkdam Matbaası, 1315.

ŞİMŞİR, Bilal. *Türk Yazı Devrimi*. Ankara: Atam Yayınları, 1992.

ŞİNASI, İbrahim, *Durub Emsal-i Osmaniyye*, İstanbul: Ebuzziya Matbaası,1302.

YAVUZARSLAN, Paşa. *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*. Ankara: Tiyyem Yay, 2009.

Ziya Paşa. *Harâbât*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1875-1876.

Makale ve Bildiriler

F, Ahimi, “Ali Çiçek’in Yazısı Üzerinden Şemseddin Sami’nin Kâmûs-ı Türkî’sinin Sözlük Bilimi Açısından Değerlendirilmesi” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2017, c.6, s.1, (2017): 196-210.

AYDEMİR, Mustafa, “Tanzimat’tan Yeni Lisan Hareketi’ne Dil Sadeleştirme Çalışmaları”, *SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, S. 9, (Aralık 2016): 240-254.

AYNUR, Hatice, “Türkî-i Basit Hareketini Yeniden Düşünmek”, *Turkish Studies*, c.4 s.5, (2009): 35-59.

Orhan Goloğlu, “İlk Gazetelerimiz Aracılığıyla (1828-1867) Dilimize Giren Batı Kavram ve Sözcükleri,” 9. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 5-9 Eylül 1990, c. 5, (Ankara, T.T.K Yayınları): 1945-1964.

HAUGEN, Einar “The Implementation of Corpus Planning: Theory and Practice Union”, *Progress in Language Planning: International Perspectives*, ed. Cobarrubias J. ve Fishman J.A, Berlin: Mouton de Gruyter, 1983.

HAUGEN, Einar, ‘Dialect, language, nation’, *American Anthropologist*, c. 68. Vol.6, (1966): 922-935.

KROCH, Anthony, "Toward a Theory of Social Dialect Variation". *Language in Society*. C.7 S.1: 17-36.

KOÇ, Raşid, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Aydınlarının Türk Dilinin Eğitime ve Yapısına Bakışları” *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33, (2007): 11-24.

LIEBLER, Naomi C., “Elizabethan Pulp Fiction: The Example of Richard Johnson” *Critical Survey*, C.12 Vol.2, (2000): 72-89.

NAS, Halef, “Bir Başka Açıdan Abes-Muktebes Tartışması”, *Turkish Studies*, C.14, S. 2, (2019): 733-748.

OKUMUŞ, Ejder “Geleneksel Siyasal Kimliğin Çözülmesinde Tanzimat (1839-1856)”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c.5, Sayı.4, (2005): 9-36.

ÖZCAN, Abdülkadir,” II. Mahmud ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler”, *Tarih İnceleme Dergisi*, S.10., İzmir, (1995).

ÖZDOĞAN, Mehmet, “Türkiye’de Ulus İnşası ve Dil Devrimi (1839-1936)” *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 2015, Cilt. 2, Sayı. 3, (2015): 227-262.

ÖZKAN, Mustafa, Mustafa Özkan, “Yenileşme Sürecinde Türk Dili”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (2004), C.32, (2004): 81-109.

PARLATIR, İsmail,” Şinasi” Tanzimat Edebiyatı ed. İsmail Parlatır, Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.

ŞENTÜRK, Ayşegül, “Harf İnkılâbının Yapılışı ve Uygulanışında Basının Rolü” *S.D.Ü Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 26, (Ağustos 2012): 27-44.

UÇMAN, Abdullah, “Tanzimat’tan Sonra Edebiyat ve Siyaset: Namık Kemal ve Ziya Paşa Örneği”, *Türkiyat Mecmuası*, C.24 (Bahar 2014): 113-126.

YETİŞ, Kazım, “Edebiyat nazariyesi Sahasında Batıya Açılan İlk kitap: Meban’i-inşa”, Mehmet Kaplan’a Armağan, İstanbul: 1984, 306-314.

YETİŞ, Kazım, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi-I*, Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay, 1974.

Gazete Yazıları ve Resmî Belgeler

Düstur, Birinci Tertip, Cilt 4.

Düstur, 1. Tertip, Cilt 1.

Ali Suavi, Muhbir Gazetesi, 1867'den aktaran. Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi- Ses Bilgisi- Biçim Bilgisi- Cümle Bilgisi*, Remzi Kitabevi, 1999.

İbrahim Şinasî, *Makaleler*, Külliyyat IV, der. Fevziye Abdullah Tansel, (9 Teşrinievvel, 1277) 22 Ekim, 1860 Ankara, 1960.

İbrâhim Şinâsi, “Mukaddime”, *Tercümân-ı Ahvâl*, No. 1, 9 Teşrîn-i Evvel 1277 / 22 Ekim 1860.

Namık Kemal, *Celal Mukaddimesi*, İstanbul: Ebuuzziya Matbaası, 1305.

Namık Kemal, *Tasvir-i Efkâr*, 1866(17 Rebiülâhır 1283) sayı.417. Aktaran Agah Sırrı Levend.

Namık Kemal, “Lisan-ı Osmaninin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir” *Hürriyet*, Londra, 7 Eylül 1868 (20 Cumade'l-ûla 1285), 11. *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi 2.*, Hazırlayanlar. Mehmet Kaplan, Birol Emin, İnci Enginün, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1993.)

Ömer Seyfettin *Genç Kalemler*, C.2, Sayı. 3, 19 Mayıs 1911, s.41-45. Aktaran. Nazım Hikmet Polat.

Ziya Paşa, “Şiir ve İnşâ”, *Hürriyet*, Londra, 20 Cemâziye'l-Evvel 1285/7 Eylül 1868.

İnternet Kaynakları

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı. “Atatürk’ün S.D.P”, Erişim Tarihi 4 Nisan, 2021, <https://www.atam.gov.tr/duyurular/harf-ve-dil-devrimi>

Vaughn Fındley, Carter “Sir James William” İslam Ansiklopedisi, Erişim Tarihi 27 Nisan, 2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/redhouse-sir-james-william>.

Hans J. Hillerbrand, "Lutheranism". Encyclopedia Britannica, Erişim 2 Nisan, 2020, <https://www.britannica.com/topic/Lutheranism>.